

Recensioner

Tänk om... Nio kontrafaktiska essäer

Lars M Andersson & Ulf Zander, red
Lund, Historiska Media, 1999. 202 s.

BEGREPPET COUNTERFACTUAL är en av dessa termer inom vetenskapen som med tiden fått en vidgad innebörd. Med en counterfactual (kontrafaktisk villkorssats) menas ursprungligen en konditionalsats som gör uttalanden av formen "om det hade varit fallet att p, så skulle det ha varit fallet att q" där p faktiskt inte var fallet. Analysen av counterfactuals erbjuder filosofin en rad svåra problem, av vilka de mest berömda är att en förståelse av counterfactuals tycks förutsätta att naturlagsbegreppet är klargjort medan omvänt sistnämnda begrepp tycks förutsätta counterfactuals.

På grundnivå i akademisk filosofiundervisning får studenterna stifta bekantskap med en suggestiv skillnad mellan en naturlag och en så kallad tillfällig generalisering, som så vitt känt först observerats av Nelson Goodman. I motsats till en utsaga av det senare slaget kan en naturlag stödja en counterfactual. Det förhållandet att vattnets kokpunkt är 100°C medan paraffinets smältpunkt är 60°C gör att dessa lagar stöder utsagan om ett paraffinljus vilket som helst: "om detta paraffinljus hade nedsänkts i kokande vatten hade det smält" även i det fall att ljuset aldrig nedsänktes. Däremot stödjer den tillfälliga generaliseringen "alla män som vistas i detta rum är slätrakade" inte kontrafakten "om Fidel Castro vistades i detta rum hade han varit slätrakad".

Från början hörde counterfactuals enbart hemma i filosofin och naturvetenskapen. Men 1964 sökte Robert W Fogel med hjälp av kontrafaktiska metoder bevisa att järnvägarna inte var nödvändiga för den ekonomiska tillväxten i USA under 1800-talets senare del i ett arbete som ledde till att counterfactuals fick uppmärksamhet inom samhällsvetenskapen även om

man nu avlägsnat sig något från det ursprungliga analys-schemat. Det är emellertid att märka att vi här hela tiden rör oss med i en viss mening handfasta ekonomiska realiteter och inte med mer eller mindre chansartade mänskliga handlingar.

Vi tänker nog alla kontrafaktiskt ibland. Vad hade hänt med den politiska utvecklingen i Sverige om Olof Palme inte blivit mördad? Politiska beslutsfattare resonerar ofta mer eller mindre medvetet i efterhand på samma sätt. När USA 1945 bestämde sig för att fälla atombomberna över Japan angavs som motiv att få ett snabbt slut på kriget och därigenom förhindra att fler amerikanska soldater dödades – om nu detta var skälet vilket är mycket tveksamt. Man resonerar då enligt följande schema: Om inte bomberna fälls förlängs kriget. Detta leder till fler amerikaners död. Alltså faller vi bomberna. Även om fler amerikaners död knappast är hypotetiskt givet ett förlängt krig har vi nu avlägsnat oss ganska långt från den ursprungliga kontrafaktiska modellen. Likväl har under senare år en hel historisk genre utvecklats, som kallas den kontrafaktiska historiska litteraturen. I denna skriver en person en hypotetisk framställning av vad som kunde ha hänt en tid framöver givet att den historiska utvecklingen gått på annat sätt än den gjorde, t.ex. att Caesar inte mördats eller engelsmännen inte klarat av den stora armadan.

Det kan genast konstateras att denna utveckling mötts med mindre förståelse inom det weibullska paradigmet än exempelvis inom hermeneutiken. Det kan finnas skilda orsaker härtill; den genom Lauritz och Curt Weibull i början av 1900-talet skärpta källkritiken med dess motvilja mot spekulation. Det problematiska i själva orsaksbegreppet hos ett paradigm, som i stor utsträckning förlitar sig på orsaksförklaringar (hermeneutiken bygger ju typiskt nog mera på förståelse än på förklaring), hela den positivistiska och empiristiska förankringen.

RECESSIONER

Nu har vid historiska institutionen i Lund utgivits *Tänk om...* med Lars M Andersson och Ulf Zander som redaktörer. Det är ett djärvt företag. Åtta historiker och två journalister får i full frihet leka fram alternativa förlopp för den närmaste tiden efter en viss tidpunkt under den tänkta förutsättningen att utvecklingen tagit en annan riktning än den gjorde, t ex Karl XI stupade i slaget vid Lund eller Stauffenbergs attentat mot Hitler lyckats. Detta är ju en ganska vid ram som medger olika tolkningar av vad alternativ historia kan vara. t ex – som Kristian Gerner påpekar i sitt lärda och spirituella bidrag om Pragvåren 1968 och Europas enande – svarar på frågor av olika teoretisk innebörd som "vad hade hänt om...", "vad hade hänt om inte", "vad betyder det att x och inte y inträffade" etc. Sådant resonemang innebär förmodligen en möjlighet till utveckling i olika riktningar av kontrafaktisitetens begrepp.

Ett annat bidrag som gör intryck är Klas-Göran Karlssons "Sovjetunionen som historiskt alternativ". Uppsatsen inleds med ett intressant resonemang om i vilka historiska situationer politiker och folk i allmänhet tenderar att resonera kontrafaktiskt. Karlssons utläggningar är försiktiga och hans undersökning genomgående finessrik. Analysen av den debatt som förts i Ryssland (Sovjet) om den samhälleliga utvecklingen av politiker och andra i kontrafaktiska termer är ideologihistoriskt och historiografiskt av stort värde, ehuru den naturligtvis inte själv är kontrafaktisk.

När det gäller mer eller mindre rena "omberättelser" har jag en kritisk inställning kunskapsteoretiskt. Om man som Sverker Oredsson – i en studie präglad av kunnighet, kring-syn och inriktning på väsentligheter – låter Stauffenbergs attentat mot Hitler lyckas och skildrar en följande utveckling under denna förutsättning är det frågan hur man ska se på detta "stoff". Kan det bära namnet kunskap? Även om det i händelse av Hitlers död i attentatet i låt oss säga i mycket stora drag gått som det gör i Oredssons framställning kan vi ju aldrig få veta detta men uppsatsen är högeli-

gen läsvärd och att boken publicerats är ett tecken på att något spännande händer just nu. Läs och begrunda!

Ulf Sjödell

När industriarbetaren blev historia. Studier i svensk arbetarhistoria 1965–1995.

Sten O Karlsson

Studentlitteratur, Lund 1998. 283 s.

I BÅDE SVENSKA och internationella kretsar har det under 1990-talet diskuterats huruvida arbetarhistoria som forskningsfält är i kris eller inte och vad krisen i så fall består i. Svaren är inte självklara, och egentligen behövs det mycket mer diskussion av frågorna, inte minst i Sverige. I sitt arbete *När industriarbetaren blev historia. Studier i svensk arbetarhistoria 1965–1995* bidrar Linköpingshistorikern Sten O Karlsson genom en historiografisk analys till diskussionen. Karlssons huvudfråga är hur det arbetarhistoriska fältet under de tre studerade decennierna förändrats och hur utvecklingen skall förstås. Men i sin förhållandevis långa avslutning diskuterar Karlsson arbetarhistoria inte bara i ett historiografiskt perspektiv utan också forskningsfältets problem och framtida vägval.

I sin introduktion diskuterar Karlsson arbetarhistoriens historiska rötter. Därvidlag sätter han in arbetarhistoria i ett politiskt och ekonomiskt sammanhang. Han diskuterar också det djupare syftet med arbetarhistoria som forskningsfält och anknyter därmed till tanken om historia underifrån med ett emancipatoriskt syfte. Detta var t ex uttalat inom den brittiska *History Workshop* rörelsen under 1970-talet och hade svenska förespråkare i t ex Gunnar Sillén och Sven Lindqvist. Vad som emellertid saknas i Karlssons arbete är en teoretisk diskussion där ett historiematerialistiskt perspektiv sätts i centrum. Otvivelaktigt har en stor del av den arbetarhistoriska forskningen haft en sådan teoretisk utgångspunkt.

Därför hade en sådan diskussion sannolikt underlättat analysen av vilka vägar arbetarhistorien har tagit. Vägvalen går inte endast att förklara utifrån internationell påverkan.

Huvuddelen av arbetet omfattar en genomgång av 44 olika arbetarhistoriska verk, varav det stora flertalet är doktorsavhandlingar antingen i historia eller etnologi. Härvidlag har författaren gjort en tematisering i fyra avdelningar. Den första benämns *Industrialisering, migration och levnadsnivå*. I denna tas arbeten upp som behandlar levnadsförhållanden och geografisk rörlighet utifrån statistiskt material. Riktningen ses som en utlöpare av det tidiga 1960-talets kvantitativt inriktade socialhistoria. Andra temat benämns *Arbetaren och fackföreningen*, och behandlar arbeten med ursprung dels i folkrörelseprojektet, dels arbeten från bl a projekten Industrierbetarklassens uppkomst, Kris och krispolitik i Norden under mellankrigstiden och Svensk varvsindustri.

Det tredje temat, *Arbetaren som kulturbyggare*, innefattar i första hand etnologiska arbeten. I den avslutande delen av detta avsnitt pekar författaren på att resultatet av ett äkten-skap mellan historia och etnologi resulterar i att den konkreta människan av kött och blod på ett fruktbart sätt ställs i fokus för forskningen. Det fjärde och avslutande temat benämns *Arbetaren i arbete*, och fokuserar på studier inspirerade av Harry Bravermans *Arbete och monopolkapital*, där arbetsprocessen står i centrum. Härvidlag får arbeten utifrån Uppsalaprojektet Produktion, teknik och arbete störst utrymme, men också Lars Olssons, Bengt Berglunds och Lars Ekdahls banbrytande avhandlingar från det tidiga 1980-talet behandlas.

Karlssons pedagogiska genomgång av de 44 arbetarhistoriska verken ger oss en klar bild över hur forskningsfältet utvecklats under de senaste dryga 30 åren i Sverige. Urvalskriterierna kan emellertid diskuteras. Sålunda utsluts t ex Klas Åmarks arbeten om fackföreningsrörelsen på nationell nivå med motivationen att endast studier som ”inbegripit en

lokal nivå där de enskilda arbetarna blir synliga i källmaterialet” har behandlats i boken. Därigenom har samtliga verk på facklig förbunds-nivå exkluderats. Vidare har en tidsmässig avgränsning gjorts såtillvida att endast studier som behandlar perioder som rymts mellan 1870 och 1990 omfattas. Därmed faller de arbeten som behandlar hantverkets och manufakturernas arbetare under en tidigare period bort.

Eftersom arbetarhistoria kan ses som ett brett forskningsfält blir de urvalskriterier och den avgränsning av arbetarhistoria som författaren gör viktiga. I fråga om detta görs emellertid ingen problematisering. Karlsson konstaterar kort och gott att det inte går att inskränka definitionen av arbetarhistoria till arbetare inom tillverkningsindustrin. I stället fastnar han för en definition som inrymmer ”avlönade kroppsarbetare huvudsakligen verksamma under den industriella epoken”. Genom denna snäva avgränsning tenderar författaren att göra en glidning mellan arbetarhistoria och industrierbetarnas historia, något som får konsekvenser för hans slutdiskussion.

Jag skulle i detta sammanhang vilja problematisera avgränsningen av arbetarhistoria. Det finns flera skäl som talar för att inte endast låta ”kroppsarbetare” och andra arbetargrupper som under 1900-talet har organiserat sig inom arbetarrörelsen innefattas. Inom t ex den livaktiga arbetarhistoriska forskningen vid Historiska institutionen i Lund har en vidare definition av arbetarhistoria anammats. Sålunda har egentligen studier av en mängd olika kategorier av lönearbetare rymts inom begreppet. Därmed innefattar forskningen också kontorsanställda, både inom det privata näringslivet och det offentliga, och t ex småskollärare. Också inom det ovan nämnda Uppsalaprojektet Produktion, teknik och arbete talades det i förstudier om att såväl arbetare som tjänstemän måste stå i centrum för arbetslivsstudierna. Den forskning Karlsson utelämnar har gett värdefulla bidrag till den diskussion, bl a om Bravermantesen, han refe-

RECENSIONER

rerar. Därför kan sådana bidrag inte utelämnas i en historiografisk översikt av detta slag.

Sannolikt är det bristen på en teoretisk analys som medför att Karlsson glider mellan begreppen arbetarhistoria och industriarbetarnas historia. Utifrån en klassteoretisk diskussion går det nämligen knappast att skilja t ex lägre tjänstemannagrupper och industriarbetare från varandra. Därför kan inte arbetarhistoria likställas med kroppsarbetarnas historia.

I sin slutediskussion pekar Karlsson på vad han menar vara problem inom den arbetarhistoriska forskningstraditionen. Ett sådant är bristen på studier ur ett genusperspektiv. För att belägga detta pekar han på att kvinnligt lönearbete bara står i fokus i 3 av de 44 studierna, och att ingen man intresserat sig för kvinnligt arbete. I ytterligare 3 studier finner Karlsson ett starkt genusperspektiv. Att kvinnors arbete och genusperspektivet ofta, åtminstone i de lite äldre studierna, kommit i bakgrunden i den arbetarhistoriska forskningen kan knappast ifrågasättas. Å andra sidan har Karlssons bortdefinierande av stora grupper lönearbetare från det arbetarhistoriska fältet medfört att flera studier som handlar om typiska kvinnoyrken fallit vid sidan av hans genomgång. Sålunda är t ex Tom Ericssons *Den andra fackföreningsrörelsen*, Birgitta Conradssons *Kontorsfolket*, undertecknads *Kontoristen – från chefens högra hand till proletär*, Christina Florins *Kampen om katedern*, Sven Ekwalls *Tidig småskolläroarbetsutbildning* bortdefinierade. Andra arbeten som fokuserar på kvinnors arbete eller arbetsvillkor som av någon anledning inte finns med i Karlssons genomgång är Eva Hesselgrens *Vi äro tusenden*, Monika Edgrens *Tradition och förändring*, Christer Winbergs *Fabriksfolket*, Annika Baudes *Kvinnans plats på jobbet*. Man kan också fråga sig varför de avhandlingar som analyserar hushållsarbetet i ett historiskt perspektiv inte får plats i Karlssons översikt. Här är det i stor utsträckning författarens snäva avgränsning av arbetarklassen till kroppsarbetare som gör att många kvinnoarbeten, såväl avlönade som oavlönade, automatiskt bortfaller. Med av-

gränsningen gör Karlsson sig med andra ord skyldig till samma misstag som gjordes i den tidiga arbetarhistoriska forskningen, nämligen att man satte fokus på manliga industriarbetare och deras fackliga organisationer.

Ett annat av arbetarhistoriens problem, enligt Karlsson, är de svårigheter som tycks finnas i att sätta sökarljuset på livet utanför arbetsfären. I genomgången har bara en handfull sådana studier återfunnits. Liksom vad gäller genus och intresset för kvinnor är jag benägen att hålla med författaren, men det är återigen så att den snäva definitionen medför att flera viktiga studier bortdefinieras. Det kan t ex gälla de ovan nämnda om hushållsarbete, men också t ex Lundahistorikern Hans Wallengrens avhandling *Hysesvärlden* om relationerna på bostadsmarknaden.

Karlsson pekar också på de teoretiska utmaningarna mot den etablerade arbetarhistorien. Härvidlag är det främst genusteorin som har stått för denna utmaning. Karlsson menar emellertid att de genusteoretiska ansatserna i den modernare arbetarhistorien inte lett till en fruktbar utveckling av forskningsfältet. I stället förespråkas en dialog med postmodernismen och anammandet av narrativa strategier. Postmodernismen skulle enligt Karlsson kunna bidra till att "teoretiska konstruktioner som klass, genus och underordning", vilka ofta tas för givna och stabila, kunde ersättas med mer öppna och dynamiska perspektiv. Resonemanget implicerar att Karlsson själv inte ser begreppen genus och klass som dynamiska utan som statiska. En narrativ strategi skulle kunna medföra att svårigheterna att nå en publik utanför akademiskerna övervinns. Karlsson lyfter, som en tredje strategi i förnyelsen av arbetarhistoria, fram vikten av att forskningen går längre fram i tiden än vad som hittills gjorts. En starkare inriktning på nutidshistoria skulle t ex tillföra Bravermandebatten nya perspektiv. Likaså skulle etnicitet kunna bli ett fruktbart perspektiv.

Trots de teoretiska bristerna bidrar Sten O Karlsson med sitt arbete till diskussionen om svensk – och internationell – arbetarhistorias

framtid. Förhoppningsvis kan boken leda till att fler svenska arbetarhistoriker ger sig in i debatten så att forskningsområdet återigen kan upplevas som dynamiskt.

Mats Greiff

Den Frivilliga döden. Samhällets hantering av självmord i historiskt perspektiv

Birgitta Odén, Bodil E.B. Persson och Yvonne Maria Werner

Cura, 1998. 298 sidor.

Leda vid livet. Fyra mikrohistoriska essäer om självmordets historia

Birgitta Odén

Historiska Media, 1998. 111 sidor.

ATT TA SITT EGET LIV är sedan 1864 en personlig angelägenhet. För inte så länge sedan var det ett brott mot Gud och staten belagt med strängaste straff. Birgitta Odén, Bodil E.B. Persson och Yvonne Maria Werner analyserar i *Den frivilliga döden* hanteringen av självmord före välfärdsstatens tidevarv. *Den frivilliga döden* är en forskningsrapport inom FRNs projekt *Individ, Samhälle och Hälsa* där Birgitta Odén sedan flera år forskar kring problemkomplexet *Existensiella problem i gamlas relationer till vuxna barn*. Ett av målen för studien har varit att kartlägga vilka faktorer som förr hindrat självmordskandidater från att ta sitt liv, för att om möjligt aktivera dessa nätverk inom den preventiva vården idag. Odén, Persson och Werners studie är samhällsrelevant i ordets mest positiva bemärkelse. Den belyser en existentiell viktig fråga. De slutsatser de genom Odéns analys gemensamt drar är praktiskt användbara i omsorgen av samhällets utsatta idag. Studien är dessutom ämnesrelevant: dess empiri och perspektiv skapar nytt, spännande vetande som få civilisationsforskare och mikrohistoriskt inspirerade tänkare kommer att kunna förbise.

Den frivilliga döden handlar om svenska

självmord från medeltid till modernitet, men empirin är koncentrerad till sekelskiftet 16/1700. Författarna hämtar teroetisk inspiration från civilisationsstudier och självmordsstudier som behandlar inte bara Sverige utan även andra delar av Västeuropa. Självmordet var under medeltiden en synd mot Gud. Under senmedeltiden blev det också ett brott mot staten. Självmorden blev alltså fall för både kyrklig och statlig jurisdiktion. Kyrkoboksmaterial och rättegångsmaterial utgör därför, parallellt med lagtexter ett rikt källmaterial för studien. Straffet för att bemäktiga sig makten över sitt gudagivna och statsangelägna liv bestod i uteslutning ur den sociala gemenskapen. Den döda kroppen och dess själ straffades med en för sin samtid tydlig markering: självspillingen begravdes i ovigd jord eller brändes på bål av rackaren. De enda självspillingar som kunde befrias från skuld och straff var de ”vertlösa”. Men det var sällan galenskap åberopades för att mildra den olyckliges lott och de efterlevandes skam. Den dödes brott orenade enligt den kollektivistiska kristna uppfattningen inte bara honom själv utan hela församlingen, vars välbefinnande hotades om inte straffet utkrävdes. Att fara med osanning och inför världsliga eller kyrkliga domstolar åberopa en galenskap som aldrig funnits straffade alltså inte bara lögnaren, utan även den dödes församling. Fasta rutiner fanns kring förfarandet från det ögonblick en misstänkt självspild kropp siktades tills det den begravts. Ärendegången liksom den sociala kontrollen var benhård. Mot slutet av 1600-talet avdemoniseras religionen. Relationen mellan Gud och människan blev innerligare. Den kollektivistiska kristendomsuppfattningen kom att ersättas av en individualistisk fromhet grundad på uppfattningen om nåden. Individens förhållande till sin Gud gav hopp om förlåtelse efter döden. Denna förändring i den religiösa föreställningen sammanföll, med viss försening, med en ökad självmordsfrekvens i Nordiska krigets spår. Nordiska kriget lämnade efter sig missväxt, epidemier och fattigdom. Samtidigt som lev-

RECENSIONER

nadvillkoren kringskars och självmordsfrekvensen ökade, ökade också benägenheten hos domstolar att finna förmildrande omständigheter för de personer som uppenbarligen dött för egen hand.

Yvonne Maria Werner studerar självmordsproblematiken under den svenska stormaktstidens slutskede, 1695–1718. Hennes internationella jämförelser visar att den ökning av självmord som dåvarande Göta hovrätts jurisdiktionsområde uppvisar motsvaras av en generell ökning i Västeuropa. Werners genomgång av samtliga anmälda självmordsfall under perioden visar att då självmordsmålen antal ökade mildrades hovrättens straffutmätning successivt. Även denna tendens stämmer väl överens med andra protestantiska länder som England, Nordtyskland och Schweiz' straffbestämmelser. Bland de orsaker till självmord hon finner i sitt material nämns outhärdlig smärta, livsleda, skam, förtvivlan, ångest, sviken kärlek, ensamhet och materiellt elände som motiv. Tankarna är, som Werner skriver, inte så olika våra tankar idag. Grundbudskapet är fortfarande det samma: samhället vill inte acceptera att människor tar sitt liv, även om det teocentriska perspektivet har ersatts med ett antropocentriskt. Den oförändrade attityden menar Werner är ett utslag av kulturarbets och den religiösa traditionens betydelse för grundläggande värderingar inom ett samhälle. Werners slutsats är väl underbyggd. Hon analyserar själv vilken tro offren kunde antas ha haft och kan visa vilken betydelse sekulariseringen av samhället och individualiseringen av religionen hade i beslutsögonblicket.

De gemensamma erfarenheterna skapar utgångspunkten i Bodil E.B. Perssons studie. Persson studerar hur den plötsliga drunkningsdöden hanterades i lokalsamhället 1704–1718 som ett sätt att förstå den allmänna synen på döden och självmordet. Perssons jämförelse av ca 250 skånska begravningslängder med Göta hovrätts domboks-material ger henne ett rikt material på

124 registrerade drunkningsfall. Materialet visar att det var flest män som drunknade, ändå övervägde kvinnorna bland de (drunknade) självpillningsmål som togs upp i Göta Hovrätt. Persson beskriver vidare handläggningen av ärendena på lokal nivå, från upp-täckten, besiktningen, identifiering och hanteringen av liket till argumenteringen kring dödsorsak och dess juridiska påföljder inför tingsrätten. Handlingsrutinerna var fasta och det gick illa för den som inte följde dem. Den nitiska strävan att nå "sanningen" bakom drunkningarna finner Persson vara gemensam med samtida engelskt förfaringsätt. Tingsförhandlingarna och utslagen kan ses som ett språk som talar till sin samtid och till dagens forskare om vad som uppfattades som ett gott leverne och vad som inte gjorde det. Den dödes leverne påverkade nämligen domslutet. Diskussionen vid tinget satte den olyckliga i centrum och erbjöd de efterlevande ett tillfälle att tala om döden, inte olikt de terapeutiska steg som anhöriga till hastigt omkomna idag genomgår.

Utifrån Werners och Perssons empiriska kartläggningar och teoretiska slutsatser diskuterar Birgitta Odén vad det var som hindrade den tidigmoderna människan från att ta sitt liv och vad som fick henne att bryta restriktionerna och välja självmordet. Att det i alla tider funnits människor som önskat sig döden är en av hennes utgångspunkter. Frågan är vad som hindrat beslutet. Restriktioner i form av attityder, lagar och preventionsmetoder lyfts fram. Relationen till de närmaste hindrade många att ta steget. Föreställningar om handlingens följder, intimt förknippade med religiösa föreställningar om livet efter döden utgjorde det kanske största hindret.

Odén finner att den vetenskapliga diskurs som fått förklara liberalisering av självmordet, ökningen av självmordsfrekvensen under modernitetens tidevarv och den förändrade folkliga inställningen till självmordet under 17- och 1800-tal inte räcker. Hon analyserar istället olika skikt inom samhället för att förstå deras attityder till självmordet. Härads-

nämnderna, statens representanter, den juridiska eliten, prästerna, de anhöriga, närshället och de döda själva betraktas utifrån 16- och 1700-tals material. Själva upplägget är egentligen poängen i hennes resonemang: ingen heterogen uppfattning om självmordets ondo eller godo fanns i samhället vid någon tidpunkt. Rätten att dö var föremål för en ständig förhandling mellan dessa olika skikt och dess representanter. Det förhandlings-samtal som fördes går att tolka som historiker 1999. Självmorden läses av Odén som ett språk för kommunikation kring vad som var tillåtet och vad som inte var det. I kommunikationens ögonblick kunde gränser flyttas och omskapas. Den stora förändring i inställningen till självmord som författarna utgår ifrån kan analyseras med detta språk som ingång. Odén ser det tvärvetenskapliga perspektivet som det bästa sättet att närma sig problematiken. Psykiatri och sociologi har tydligt inspirera hennes slutsatser. För att ett perspektiv ska kunna kallas tvärvetenskapligt krävs dock mer än att kompetenta kollegor inspireras av varandras teorier och metoder. Odéns föreslagna tolkningsram liknar mer en mångvetenskaplig mötesplats än en tvärvetenskaplig problemformulering. Långt mer givande är att hennes tolkning av självmordshandlingen som språk, med hjälp av Werner och Perssons empiri lyckas förena mikronivå med makronivå. *Den frivilliga dödens* främsta bidrag till historieämnet är kanske dess eleganta koppling mellan lagstiftning och statistik å ena sidan och Boel, Hanna, Peder och deras anhörigas handlande å andra sidan. Sammankopplingen mellan nivåerna gör den postmoderna "söndersmulningen" av självmordets berättelse möjlig att foga samman till en sammanhängande berättelse. En sådan berättelse är nödvändig för att kunna uppfylla ambitionen att förbättra 2000-talets självmordsprevention.

I *Leda vid livet* berättar Birgitta Odén fyra sammanhängande mikrohistoriska berättelser. I boken konkretiserar hon resonemangen från *Den frivilliga döden*, och skärper teserna

om självmordet som språk och mikrohistorisk methods relevans. De är berättelser som berör, och de är lättillgängliga för den som är nyfiken på självmordets historia. Arvid Assarsson, 99 år, är en av de gestalter ur historien som möter läsaren. Den 25 juni 1723 skar han av sin halspulsåder. Han bodde hos sin dotter och svärson på gården Stommen i Vättle härad. Arvid Assarsson var svårt sjuk. Vittnena berättade att han var plågad av "häfta och förstoppelse". Arvid själv hade målande beskrivit sina plågor: "Jag vet inte annat än att jag ska spricka.". Enligt en modern diagnos led han av tjocktarmscancer, en mycket smärtsam åkomma. 1723 var smärtlindringen begränsad till varma omslag, örter och böner. Odén visar hur Arvids plågor och osäkra sociala situation drev honom att noggrant låsa dörren till den gamla kvarnen från insidan och sedan ta sitt liv. Han ville inte riskera att bli räddad till livet. Andra personer vi möter är Egil Skallgrimsson som av hjärtesorg efter älsklingssonen Bodvars död låste in sig för att svälta sig till en ärolös död. Hans dotter Torgerd listade sig in i hans sorgekammare och lyckades återge honom lusten till livet. Vi får också möta den unga hustrun Marit Ambjörnsson. Hon led av en amningspsykos. Under depressionens gång hade hon berövats sin ära genom anklagelser för stöld, och gick en kväll i septembermörkret 1686 ifrån sin make och sitt nyammade barn och hängde sig på loftet. Marit Ambjörnsson straffades hårt för sitt brott: hennes kropp fördes till skogs och brändes på bål. Den sista person Odén presenterar oss för är ingen mindre än William Shakespeares prins Hamlet. I hennes tolkning berättar Hamlets öde om en Shakespeare som satte sig upp mot rådande inställning till självmord i sekelskiftet 15–1600s England. Shakespeare tog ställning för att människan hade rätt att förfoga över sitt liv och sin död utan att kronan eller Gud kunde straffa henne. Shakespeares tankar var kontroversiella på sin tid, och Hamlet kom att spelas minst av hans tragedier efter tryckningen 1603, men är idag en av de mest spelade. Birgitta Odéns analys av

RECENSIONER

Hamlets försvar av individens rätt till sin egen död är långt ifrån okontroversiell. Måhända kommer den tolkningen, liksom Shakespeares tragedi, att mötas med tystnad åren närmast tryckningen av *Leda vid livet?*

Birgitta Odén utgår från fyra människors existentiella erfarenheter vid en kritisk tidpunkt i livet. Den tidpunkt där ledan vid livet blivit så stor att den frivilliga döden tedde sig som den enda framkomliga vägen. De mänskliga erfarenheter som fallen representerar generaliseras, och utifrån dem bygger Odén själv upp vad hon kallar en *mezzoberättelse* om självmordets historia: en som rör sig mellan mikro- och makronivå. Utifrån deras erfarenheter berättar hon om den tid de levde i. Om de lagar som styrde landet, om hur dessa lagar verkligen tillämpades, om vilka preventiva medel som sattes in vid risk för självspillan, om den religiösa tro som den olyckliga kunde tänkts ha haft, och om de uppfattningar i lokalsamhället som ömsom tvingade, ömsom vårdade, ömsom dömde och ömsom förlät. I detta har hon haft god användning av studierna från *Den frivilliga döden*.

Hennes metod att koppla mikrohistoria till makrohistoria har gjort att hon kunnat verifiera och falsifiera ett antal teorier från makrostudier av självmord. Så har hon kunnat visa att de slutsatser Ann-Sofie Ohlander dragit om en linjär utveckling där statens brutalitet och kyrkans kontrollmekanismer borde utlöst en stor förtvivlan och ett stort antal självmord inte håller för en mikrohistorisk prövning. I stället visar Odén att attityden till självmord inte var enhetlig i samhällets olika grupper, samt att den skiftade både i tid och rum. Attityden på 1700-talet, som hon analyserar närmast, var ofta förankrad i förkristen rädsla för gengångare. Också det katolska fördömandet och kravet på förbud mot kristen begravning av exkommunicerade själar återspeglades i 1700-talets attityd. Mot det senare inflytandet ställdes den dubbeltydiga protestantiska attityden där Guds nåd (och inte människans gärningar) allena kunde frälsa själen, den in-

dividualiserade religionen och samhällets sekularisering.

Johan Söderbergs och Arne Jarricks tes att civiliseringsprocessen från 1700-talet inneburit en ökad känslokontroll, vilken i sin tur inneburit en ökad självaggressivitet, håller inte heller för Odéns mikrohistoriska granskning. Den ökade självaggressiviteten skulle utifrån Söderbergs psykologiska förklaring vara en följd av den utbredda skrivkunskapen och den sammanhängande självreflexionen. Detta ger mikrostudierna inget belägg för. Den ökade empatiförmåga hos befolkningen som Jarrick tyckt sig finna som markör för civilisering under 17- och 1800-tal spårar Odén så långt tillbaka som 1500-talet.

Odén föreslår själv ett övergripande mezzohistoriskt sätt att tolka självmordets historia. Hon söker förklaringarna i människan själv och hennes gensvar på de yttre omständigheterna. Hon skiljer på människans *person* och människans *själv*. *Personen* beskriver en människas sociala del utifrån strukturella förutsättningar: relationer till familj, grupp, klass och land. Människans *själv* beskriver den inre föreställningsvärlden, det andliga jaget och de existentiella frågorna. Förutsättningarna för både *själv*et och *personen* kan ändras över tid, rum och grupp. Om *personen* inte existerar i ett strukturerat socialt sammanhang och om *själv*et inte ingår i en meningsfull existentiell förståelsegemenskap finns risk för minskad integration, livsleda och till slut självmord. Om dessa sammanhang, och bristen av dem talar självmordets språk. Det språk som fastställer det tillåtnas gränser och utgör en mönsterbildande kollektiv mentalitet.

Den stigande självmordsfrekvens som kan spåras vid mitten av 1600-talet tolkar Odén på samma sätt som Arne Jansson, som ett utslag av minskad integration. Hennes material visar att skatter och underhåll av soldater urholkade ekonomin och att utskrivningar och epidemier innebar stora förluster under denna tid. Den personliga nöden var stor och gav mången anledning att ta sitt liv. Men det var förändringarna kring *själv*et och *personen* som

gav utrymmet att våga göra så: förändringar i trosuppfattning, religiös gemenskap och bristen på effektiv prevention. Inför framtida preventiva verksamheter spår Birgitta Odén att det är just de kollektiva gemenskaperna som knyter 2000-talets *person* till andra gemenskaper än sig själv som måste aktiveras. Det narcissistiska *jaget* får inte lämnas ensamt att ta det stora beslutet: att vara eller inte vara.

Elin Frykman

Templum Nobilissimum: Adam av Bremen, Uppsalatemplet och konfliktlinjerna i Europa kring år 1075.

Henrik Janson,

Göteborg 1998. 353 sidor.

GÅR DET ATT GÖRA NÅGOT nytt och intressant med de av ett halvt millenniums historieskrivning söndertuggade textpartierna om Adam av Bremens Uppsalatemplet? Antalet publikationer och artiklar som berört den omstridda helgedomen under senare år tyder förvisso på detta. I föreliggande fall har templet rent av fått ge ämne åt en tjock akademisk doktorsavhandling, med lika provocerande som kontroversiella resultat.

Avhandlingen kan måhända ses som ett uttryck för den "linguistic turn" som mycket äldre historisk forskning drabbats av under de senaste decennierna. Det betyder i det här fallet att Adam av Bremens 1000-talstext ses som funktionen av en kontext. Denna kontext söker författaren reda ut på över 300 boksidor. Det räcker inte med att se de diskutabla passagerna om Uppsalatemplet som krönikörens vittnesbörd om ett förmodat svenskt 1000-tal. I stället måste texten ses i två plan: ett som rör de religiösa, politiska och sociala konfliktlinjer som var akuta i 1070-talets Europa, och ett som rör Uppsalas position i en nordisk kontext vid samma tid. Båda dessa aspekter pekar enligt författaren på att det s.k. Uppsalatemplet i själva verket var något helt annat än vad det framställdes som.

En grundsats i Jansons resonemang är att

Uppsala vid denna tidpunkt inte kan ha varit något hedniskt centrum, något som bl.a. skulle bestyrkas av den påfallande koncentrationen av kristna runstenar i området (detta, kan jag tillfoga, är väl dock inte märkligare än att huvudstaden i det indonesiska hindu-buddhistiska riket Majapahit också var ett centrum för tidiga islamska gravstenar). Författaren hävdar emfatiskt att hittillsvarande idéer om centrala Uppland som ett hedenomens sista stora fäste har byggt på en enda källa, nämligen just Adam, och att det utanför dennes kröniketext saknas arkeologiskt eller skrivet som kunde bekräfta templets existens. Märkligt nog undviker författaren att diskutera isländska källor och svenska helgonlegender som verkligen talar om en hednisk reaktion kring 1000-talets slut. Inte heller diskuterar han Snorres eller Saxos uppgifter om Uppsala som viktigt kultcentrum, eller det omnämnande av templet som en förmodad 1200-talskälla gör, vilket framdragits av bl.a. Lars Gahrn. Om det finns goda skäl för att tillbakavisa dessa källor borde detta helt visst ha påtalats.

Om inget hednatempel kan ha existerat, hur skall då Adams berättelse förklaras? För att besvara denna fråga genomför författaren en utomordentligt detaljerad undersökning av de politiska motsatsförhållanden som rådde i det kristna Europa i Adams samtid, en undersökning som centreras kring konflikten mellan kejsarmakt och påve på 1070-talet. Dessa delar, som upptar större delen av boken, saknar inte förtjänster. För framtida studier kan avhandlingen säkert vara av stort värde som referenstext vad gäller bakgrunden till Adams krönika och Hamburg-Bremenstiftets kyrkliga politik. Adams kategoriska omdömen om individer som Emund Gamle, biskop Osmund och Harald Hårdråde skall förstås utifrån de brokiga allianser som kring 1000-talets mitt stod i motsatsställning till kejsarhuset. På motsvarande sätt blir Hamburg-Bremenstiftets intressegemenskap med kejsaren och motsatsställning till påven ett viktigt element i Adams framställningskonst,

RECENSIONER

något som får vidare konsekvenser i skildringen av Uppsala. Allt detta motiveras väl med stöd av det befintliga källmaterialet. Problemet är att det ofta är mindre tydligt vart framställningen vill peka. Ofta förefaller den förlora sig i detaljer vars relevans inte alltid är helt klar för läsaren. De så kallade sammanfattningar som finns efter varje kapitel gör inte skäl för sig, utan borde tydligare ha visat delundersökningarnas inpassning i argumentationskedjan. En stor brist i ett faktaspäckat arbete som detta är avsaknaden av ett register.

Adams Uppsalaskildring ses av Janson som en utlöpare till dessa europeiska konfliktlinjer. Adam fyller sin text med moralfilosofiska exempel, men har inte velat behandla sin samtid öppet, och stycken som tempelskildringen innehåller då klara drag av allegori, där de enskilda beståndsdelarna plockats från olika håll. Den imponerande och skrämmande bild av hednakulten som Adam byggt upp överensstämmer med den kritik som kejsartrogna kyrkomän riktade mot påven Gregorius VII vid samma tid. Detta skall ses i kombination med att Uppsala i sig var ett kristet kultcentrum som vände sig mot Hamburg-Bremens kyrkliga dominans, och som därför i en bemärkelse kunde betecknas som "hedniskt". Tempelskildringen avlöjar sig enligt denna uppfattning som en djupt symbolladdad kritik av de krafter som verkade mot de institutioner som Adam ville glorifiera och framhäva.

Att Adams text måste ses i sitt ideologiska sammanhang är säkert en korrekt och fruktbar, om än inte helt ny, iakttagelse. Tanken på tempelskildringen som en allegori är intressväckande men i mitt tycke inte alldeles övertygande. Jansons hypotes står och faller på att inga andra källor föreligger som kan bekräfta en hednakult i Uppsala, och detta är som tidigare nämnts en diskutabel utgångspunkt. Att dra långtgående slutsatser från paralleller i retorisk stil är problematiskt om inga mer handfasta belägg kan framdragas – och sådana saknas vad jag kan finna helt i avhandlingstexten. Det blir, med en sådan metod, blott alltför lätt att belägga det man önskar belägga. För-

fattarens hypotes sluter sig därmed till den flora av frodiga spekulationer som ackumulerats kring det omstridda templet under seklernas lopp. Tanken går osökt till Frans G. Bengtssons – ironiskt hållna – essä om eddadikten Völuspa: "Surt däremot, som ser ut att inte finnas nämnd tidigare än i denna dikt, borde väl kunna symbolisera påven ... : en svartmuskig jätte från ett varmt land i söder som kommer med eld mot gudarnas hus och särskilt stöjer sig över fruktbarhetsguden Frej. Men denna hypotes har jag inte på något håll sett framförd; det finns kanske något som gör den omöjlig."

Hans Hägerdal

Augsburg och Schweden in der frühen Neuzeit

Christina Dalhede

Scripta Mercaturae Verlag. 1998, 2 Bd, 596 s.

I EUROPA OCH INTE minst i Sverige utvecklades under 1960- och 1970-talen en mycket stor aktivitet i fråga om emigrationsforskning. Turén har nu kommit till immigrationsforskning och under denna rubrik också immigrationshistoria. En utomordentlig sammanställning har som bekant gjorts av det flitiga författarparet Ingvar Svanberg & Mattias Tydén i boken *Tusen år av invandring*, 1992, som även innehåller en utmärkt litteraturförteckning. Givetvis har invandrarnas betydelse långt tidigare uppmärksammats i forskningen. Särskilt två mycket flitiga forskare förtjänar att nämnas även i detta sammanhang, Eli Heckscher och Sten Carlsson. När det gäller stormaktstiden, skall uppmärksamhet också riktas mot Uppsalaforskaren Bernt Douhans vallonstudier.

I detta sammanhang hör Christina Dalhede's arbete hemma. Hennes avhandling har tillkommit i Augsburg, blev färdig 1993 och har sedan bearbetats för tryckning. Hennes egen släkt utgör en förbindelselänk mellan Sverige och Augsburg.

Christina Dalhede har studerat släkter, nät-

verk och sysselsättningar i såväl Augsburg som i det svenska Bergslagen med omgivning. Augsburg har en central plats i reformationshistorien med bekännelseskraft från 1530 och religionsfred från 1555. Slutet på 1500-talet och början av 1600-talet präglades som de flesta andra tider av turbulens, och i Augsburg skedde täta maktförskjutningar mellan protestanter och katoliker. De augsburgsbor som kom till Sverige hörde givetvis till det protestantiska lägret, och de hade sysselsättning inom handel och bergsbruk. I påfallande hög grad var de också människor med ett mycket internationellt kontaktnät. Författarinnan understryker släktskapernas stora betydelse för det stora steg som det innebar att flytta från det södra Tyskland till det länge perifera men i makt snabbt växande Sverige.

I Sverige kom augsburgsmänniskorna att bidra med kompetens i bergsbruk och handel. De kom att höra till Louis De Geers ekonomiska och kunskapsmässiga maktsfär och bidrog sålunda till den bas för export och krigsindustri som möjliggjorde stormaktsväldet. Christina Dalhede visar hur samtid och eftervärld varit väl generös med beteckningen valon. Det har bl a medfört att invandringen från södra Tyskland dåligt uppmärksammas.

Framför allt visar emellertid Dalhede att det särskilt inom handeln fanns en stor internationalism i Europa, att Sverige var mycket ofullkomligt integrerat i denna internationalism och att invandrare hade en mycket viktig roll att spela för landets europeisering. På motsvarande sätt kan man säga att en svensk forskare som i Tyskland skriver en avhandling om ett tysksvenskt ämne idag bidrar till en nyttig europeisering av svensk historisk vetenskap.

S.O.

Die Darstellungen König Gustav II. Adolfs von Schweden. Studien zum Verhältnis von Herrscherbild und Herrschermythos im Zeitraum von 1607 bis 1932.

Astrid Heyde

Avhandling ännu i stencil från Christian-Albrecht-universitetet i Kiel, 1995. 708 s jämte bilagor och 766 bilder.

ASTRID HEYDES AVHANDLING är en god frukt av ett arbete i gränssnittet mellan konsthistoria, historia och idéhistoria och likaså är den en utforskning av ett gemensamt svensk-tyskt område.

Det är fråga om ett jättearbete som sidantallet och mängden analyserade bilder berättar om, men samtidigt är avhandlingen mycket överskådlig och stringent. Läsaren hjälps av generositet med delsammansfattningar och slutsammansfattning.

Ett för författarinnan grundläggande arbete är Ernst H Kantorowicz' verk *The King's Two Bodies. A Study in Medieval Political Theology*. Kantorowicz skiljer mellan kungens "corpus naturale" och hans "corpus mysticum", och i bildanalys har denna åtskillnad visat sig vara fruktbar. Den "mystiska kroppen" blir ett uttryck för dynastins fortvaro, för Kronans korporativa karaktär och för kungavärdighetens odödlighet.

Om Gustav Adolfs position som trosfritetshjälte är demolerad och rollen som trosfritetshjälte är kraftigt försvagad, så har den svenske "hjaltekungen" dock bevarat en viktig plats, när det gäller utvecklingen av krigskonsten och strategin. På motsvarande sätt visar Astrid Heydes avhandling att kungen var en propagandans mästare, helt överlägsen i sin samtid. Ett par principer var viktiga för honom: "nytt framför estetik" och "kvantitet framför kvalitet".

Han framställdes som "miles Christianus", "princeps constitutus", "rex justus", "executor divinae", "defensor Sueciae", och "princeps armis decoratus et legibus armatus" (furste de-

RECENSIONER

korerad med vapen och bevärning med lagar). Särskilt viktigt är det att se den åtskillnad som Gustav Adolfspropagandan gör mellan Tyskland och Sverige. I Sverige var Gustav Adolf "adelskungen", i Tyskland "folkungen". De tyska furstarna, också de protestantiska, var ju negativa till det svenska deltagandet i det stora tyska kriget. I Tyskland förhöjdes han till en messiansk frälsare, som solidariserade sig med de stora massorna. Påfallande är att "den tyska propagandan" inte fick spridning i Sverige. Astrid Heyde kan konkludera att kungens tidiga död förhindrade en negativ utveckling som hade kunnat skada monarken och myten.

När det gäller den fackhistoriska litteraturen, tar författarinnan i mycket sitt avstamp i Günter Barudios *Gustav Adolf der Grosse* från 1982, men hon markerar ett stort avståndstagande från Barudios hyllning av den svenske kungen kämpande för tysk frihet.

Det är att hoppas att Astrid Heydes arbete skall spridas i boktryck. Det behövs både i Tyskland och Sverige och likaså är det nyttigt både för enskildheter och för helhetsgreppet.

S.O.

Wallenstein. Feldherr des Dreissigjährigen Krieges

Josef Polišenský & Josef Kollman

översatt från tjeckiskan av Herbert Langer
Böhlau Verlag, Köln, Weimar, Wien 1997,
262 s.

GUSTAV II ADOLF FÅR ursäkta, men Albrecht Wallenstein framstår som Trettioåriga krigets intressantaste gestalt. Han föddes 1583 i en protestantisk familj, övergick till katolicismen 1606, gifte sig två gånger först till stora rikedomar genom en mycket rik änka, andra gången till utomordentliga förbindelser. Vid tiden för sitt trosskifte blev han överste för ett regemente tyska soldater. Hans tidiga och snabba framgångar kom trots stort fysiskt lidande, gikt och syfilis, vid denna tid närmast en yrkessjukdom bland krigare. Han var in-

tresserad av byggenkap men framför allt av hästar. I den stora maktkapplöpningen höll han tidigt på den blivande kejsar Ferdinand. Han bidrog kraftfullt till att slå ner det böhmiska upproret. För sina insatser blev han hertig av Friedland 1625. Han kom sedan att leda kejsarens trupper i kriget i norra Tyskland. I detta sammanhang blev han även hertig av Mecklenburg, en titel som han höll fast vid även efter det att hertigdömet kommit under svenskt herravälde. I kriget mot Danmarks kung Christian var han först mycket skicklig i stridshandlingarna, sedan mycket mån om en generös fred för det besegrade landet. Hans maktställning oroade kurfurstarna som tvingade kejsaren att avsätta honom som generalissimus. Detta skedde sommaren 1630 i behaglig tid för Gustav Adolf före hans möte med tysk krigsmakt. De svenska framgångarna ledde till att kejsaren fick tillkalla Wallenstein på nytt, och 1632 utkämpade han mot Gustav Adolf först striden vid Nürnberg, sedan det mångomtalade slaget vid Lützen. Under år 1633 vann Wallenstein ytterligare segrar, men det ansågs att han förde kriget utan kraft, missnöjet vid det kejsarliga hovet blev stort mot honom, och den 25 februari 1634 mördades han på kejsarens order i staden Eger.

En som tidigt fascinerades av Wallenstein var Friedrich Schiller, som ser den store krigaren som en man som sökte åstadkomma fred och som ville tjäna riket mer än kejsaren. Den tjeckiske historikern Pekař skrev under den tjeckiska nationalismens blomstringstid i slutet av 1800-talet. Han menar att Wallenstein misslyckades därför att han inte kunde välja mellan ett tjeckiskt och ett tyskt alternativ. Österrikaren Srbik anser däremot att Wallensteins tragedi låg i att han tvingades göra uppror, därför att han inte kunde förverkliga sin fredsplan med kejsarens hjälp. För Srbik fanns Wallenstein i den stortyska traditionen, och mycket riktigt: under andra världskriget existerade en SS-division med Wallensteins namn. Efter kriget har Golo Mann, son till Thomas, skrivit en jättebiografi på 1307 sidor

över Wallenstein. I sin grunduppfattning som framträder i myllret av detaljer står Mann nära Schiller. Josef Janáček har också skrivit ett jättearbete, om ock på tjeckiska, om Wallenstein och hans tid. Han går dock i tiden endast fram till 1625, och en tes hos honom är att man främst måste se på Wallensteins böhmiska och mähriska rötter.

Det är två utomordentliga kännare av tiden som i det föreliggande arbetet lägger fram sin Wallenstein-syn. Polisenšký skrev redan 1953 om den nederländska politiken och Vita bergen, och han har även författat ett stort arbete om hela Trettioåriga kriget. Det kan tilläggas att översättaren, greifswaldhistorikern Herbert Langer, också är en framstående Trettioårigakrigetshistoriker.

Ett problem är dock att den nya biografien, åtminstone i dess tyska språkdräkt, inte innehåller några källhänvisningar. Det känns därför snopet när författarna kittlar nyfikenheten och talar om förhandlingar 1627 mellan den sachsiske befälhavaren Arnim, som företrädde Wallenstein, och den svenska kronan, representerad av Axel Oxenstierna. Förhandlingarna säges ha gått ut på ett förbund riktat mot Danmark, eventuellt för att dela upp landet. Vad det är för källor som ligger till grund för uppgiften om dessa förhandlingar får alltså inte läsaren veta, endast att förhandlingarna var så hemliga att det inte finns några belägg för dem på Riksarkivet i Stockholm.

Författarna understryker att Trettioåriga kriget från början var ett böhmiskt/mähriskt/tyskt och ett europeiskt krig. Detsamma gäller Wallenstein. Han måste ses ur såväl böhmisk/mährisk som europeisk synvinkel. Det innebär att författarna både utförligt tecknar det böhmisk/mähriska sammanhanget med områdets ekonomi och maktförhållanden och det storpolitiska spelet, där särskild vikt lägges vid Spanien och spanska intriger.

Läsaren kan ställvis finna en brist på balans i boken. Författarna ägnar stort utrymme åt Wallensteins första period som överbefälhavare, medan de går snabbt genom period nummer två, som slutar i Eger. Det kan förklaras

med att det är denna slutdramatik som tidigare ägnats störst uppmärksamhet. Vidare är författarna särskilt angelägna om att se på kontinuiteten i Wallensteins åsikter och handlande.

I korthet är Polisenškýs och Kollmanns bild följande. Utmärkande för Wallenstein var en mycket stor äregirighet. Han är med om att bära ett stort ansvar då det böhmiska upproret slogs ned 1620. Härigenom stoppades en lovande ekonomisk och kulturell utveckling i landet. Han visade en stor hårdhet mot underlydande bl a i egenskap av hertig av Friedland. Tidigt ville han få ett slut på det stora kriget. Därför gav han danskarna en så mild fred, och därför motsatte han sig restitutionedikten 1629, som skärpte motsättningarna mellan katoliker och protestanter. Han ogillade det spanska inflytandet i Wien, som bidrog till att utvidga kriget. Han förhandlade med tyska protestanter, bl a Arnim, för att åstadkomma en tysk lösning, dvs driva ut svenskarna och få fred i riket. Han var inte upprorisk mot kejsaren, för i det mandat han fått 1631 låg också att förhandla om fred med de olika tyska staterna. I stället var det kejsaren som svek sin överbefälhavare och som synes ha gjort det efter spanska påtryckningar.

Så kan Tjeckiens och världens historieforskare glädja sig över att den enorma litteraturen om Trettioåriga kriget och om Wallenstein fått ett mycket stimulerande tillskott.

S.O.

Handelskontrolle – "Derivation" – Eindämmung; schwedische Moskaupolitik 1617–1661

Stefan Troebst

Veröffentlichungen des Osteuropa-Instituts München. Reihe Forschungen zum Ostseeraum

Wiesbaden, Harrassowitz Verlag 1997. 649 s.

HÄR HAR VI FÅTT ett synnerligen gediget och också perspektivrikt arbete om svensk Rysslandspolitik från freden i Stolbova till freden i

RECESSIONER

Kardis. Författaren presenteras och presenterar sig också på andra ställen i föreliggande Scandiahäfte. Han har just tillträtt en professur i Leipzig gällande "Ostmitteleuropas" kultur. Hans personliga förbindelse bakåt i tiden med den region han studerar framgår av bokens tillägnan. Den gäller minnet av hans förfader Christian Gottlob Tröbst, 1811–1888, som inte enbart var rektor vid gymnasium i Weimar utan även informator hos ryska familjer i Moskva och den förste översättaren av Pusjkins noveller till tyska.

Stefan Troebsts stora arbete avslutas med en liten suck. Han tycker sig se en viss ökning av intresset inom svensk historievetenskap för sådana "otrendiga" frågor om den svenska stormaktstiden, som han själv sysslar med, och dessutom finns det ett stigande intresse från historiker som arbetar på platser som en gång i tiden utgjorde den svenska stormaktstida "derivations"-politikens brännpunkter: Riga, Tallin, Tartu, Narva, Sankt Petersburg, Novgorod, Petrozavodsk, Moskva, Vologda och inte minst Archangelsk.

Den tidsperiod som Troebst sysslar med var full av svenska krig; dock var de i ovanligt liten grad riktade mot Ryssland. Det regelbärande undantaget är perioden 1656–58. Dessutom inrymmer perioden det nära samarbetet mellan Ryssland och Sverige, efter det att Sverige gått in i det stora tyska kriget, då svenskarna under Gustav Adolf gynnades av dels krig mellan Ryssland och Polen, dels ryska spannmålsleveranser till Sverige. Det var också då som "ryssbodarna" för de ryska köpmännen uppfördes på Södermalm i Stockholm.

Även Karl X Gustav förde fram ett samarbetsprojekt till den ryske tsaren. Han föreslog att Sverige och Ryssland tillsammans skulle dela Polen, vilket dock tsar Alexej avböjde. I motsats till Kentryschinskij men i överensstämmelse med Nils Edén och Michael Roberts menar Troebst att Karl Gustav inte hade en grundläggande motsatsställning till Ryssland.

Troebst har en utomordentligt god känne-

dom om svensk historisk diskussion och dessutom om det vetenskapliga meningsutbytet inom och mellan de övriga östersjöländernas forskare. En tyskspråkig föregångare som spelar stor roll är Klaus Zernack, också han östeuropaforskare.

Troebst arbete kommer att ha ett bestående värde vid skildringen av den svenska östpolitiken under 1600-talet. Framför allt är han dock, som framgår av bokens titel, intresserad av handelspolitiken, och här är det fråga om både de handelspolitiska ambitionerna och resultatet av politiken. Den svenska politiken siktade på en stor omläggning, en "derivation", av den ryska handeln från Archangelsk och Vita havet till Reval, Narva, Nyen eller Riga vid Östersjön. Intressant är att se hur svenskarna också sökte få kontroll över den persiska handeln, genom Ryssland, till det övriga Europa.

Helt naturligt är det inte endast den svenska politiken som är föremål för studium utan också bl a den ryska. Under tsar Alexej fanns från mitten av 1640-talet en vilja till mer aktiv rysk handel, alltså man ville frigöra sig från armeniernas, engelsmännens och svenskarnas inflytande.

I den stora och uppmärksammade debatt som varit mellan de nu bortgångna forskarna Artur Attman och Michael Roberts står Troebst tveklöst på Attmans sida, ja man skulle nästan kunna säga att Troebst är mer attmansk än Attman själv. Artur Attman har ju hårt och synnerligen konsekvent drivit tesen att en ledande målsättning för svensk stormaktspolitik alltsedan Johan III:s dagar var att få kontroll över Rysslandshandeln. Troebst menar att också omedelbart efter Stolbovafreden fortsattes denna politik.

I denna fråga har jag en liten reservation mot Troebst och hans "skola". Jag känner mig helt övertygad om att den svenska statsledningen ansträngde sig för att få kontroll över den ryska handeln, också över den som gick över Vita havet. I detta avseendet lyckades man inte. Men var av den anledningen Stolbovafreden ett misslyckande, som Attman,

S A Nilsson, Peter Englund och nu Troebst säger? Skall lyckande och misslyckande mätas bara genom jämförelse med ursprungliga ambitioner? Vi vet att under den svenska stormaktstiden fanns det en omåttlighet i ambitionerna. Man siktade mycket högt, nådde ganska högt men inte så högt som målet var. Då skulle det nästan alltid vara frågan om misslyckanden. För att ta en jämförelse, möjligen influerad av just nu pågående världsmästerskap i Sevilla: om Adam vill bli bäste höjdhoppare i Lund och också blir detta genom att gå över 1.95, medan Bertil vill bli världsmästare men endast blir femma i VM-finalen på 2.29, har då Adam lyckats bättre än Bertil?

S.O.

Servants of Fortune. The Swedish Court between 1598 and 1721

Fabian Persson

Historiska institutionen, Lunds universitet, 1999. 278 s.

DET KUNGLIGA HOVET har hitills varit en ganska okänd del av stormaktstidens svenska statsapparat. Ämnesområdet har endast i vissa hänseenden berörts av den vetenskapliga forskningen. Nu är läget ett annat, ty med Fabian Perssons doktorsavhandling ägnas Karl IX:s, Gustav II Adolfs, Kristinas och pfalzarnas hov en grundlig presentation och analys.

Perssons avhandling är tydligt inspirerad av anglosachsisk forskningstradition, och den är också skriven på engelska. Användningen av engelska i doktorsavhandlingar som arbetar med svenskt källmaterial nödvändiggör tolkning av källcitat och historiska termer, vilket kan vara till nackdel för framställningarnas stilistiska flyt och terminologiska precision. Å andra sidan kan forskningsresultaten tillgodogöras en mycket större läsekrets, än om texten varit skriven på svenska. Det framställningstekniska problemet med citat ur svenska källor i en engelsk text har Persson för sin del löst genom att ha översättningar till engelska i den löpande texten och originalcitat i en bilaga.

Vissa nyckeltermer översätts i en särskild ordlista. Ur strikt vetenskaplig synvinkel finns härvid ingenting att anmärka, vad man som kunnig i svenska språket går miste om är en framställning där originalcitat och samtida termer inarbetats i texten. Kanske svenskan i framtiden blir fattigare, om doktorsavhandlingarna även i historiska discipliner kommer att skrivas på engelska. Men det är ett utomvetenskapligt problem.

Fabian Persson har tidigare, bland annat, skrivit en teoretiskt inriktad artikel om patronage, nepotism och meritokrati under stormaktstiden (*Scandia* 1993:1). Doktorsavhandlingens präglas mera av empiri än av teori- och metoddiskussion, ehuru författarens teoretiska intresse framgår t.ex. av den väl underbyggda kritik han riktar mot Norbert Elias' egendomliga verk *Die höfische Gesellschaft* – en bok som tagits på allvar av alltför många historiker.

Det övergripande syftet med Perssons undersökning är att belysa kungahovets betydelse för det tidigmoderna politiska livet i Sverige (s. 2). Eftersom hovets organisation, ekonomi och personalförhållanden varit så outforskade måste problemdiskussionen underbyggas och ledsagas av en utförlig undersökning av hovförvaltningen. Resultatet av denna förvaltningshistoriska studie redovisas dels i den löpande texten, invävt i Perssons diskussion av den övergripande frågeställningen, dels bland bilagda listor, tabeller och diagram. Denna redovisning är väl avvägd, innehållsrik och givetvis utomordentligt intressant. Den är också ganska lättöverskådlig, även om den specialintresserade gärna sett att boken varit försedd med sak- och personregister. I alla hänseelser kommer många forskare, som har anledning att från en eller annan synpunkt intressera sig för stormaktstidens kungahov, att sända tacksamma tankar till Fabian Persson för hans klarläggande av hovlivets grundstrukturer. Hans källinventering är f.ö. imponerande. Inte minst har han haft stor framgång i sin strävan att finna samtida berättande källor.

RECENSIONER

Det vetenskapliga problem Persson ställer för sig är alltså hovets roll i det politiska livet, varvid sistnämnda begrepp fattas i vid bemärkelse: I vad mån fungerade hovet som kontaktpunkt mellan monarken och samhällets elit? Var hovet ett instrument för integration av regionala eliter inom stormaktsväldet? Dessa och anslutande frågor söker han besvara dels genom resonemang utifrån sina förvaltningshistoriska rön, dels och framför allt med hjälp av en kollektivbiografisk undersökning av de omkr. 1900 män och kvinnor, vilka under perioden var innehavare av de mera förnämliga hovchargerna. Dessa befattningar var förbehållna adeln. Hovet var nämligen i högsta grad ett adligt revir och inte nog med det, det var ett revir för börsadeln. I långt mindre utsträckning än t.ex. riksrådet, statens högsta organ näst Kungl. Maj:t, var det öppet för nyadlade karriärer. Persson uppger att av de adliga hovfunktionärerna hade blott sjuutton, eller omkring en procent, själva upphöjts i adligt stånd. Han är inte förvånad (s. 94), men jag tycker att det är ett ganska anmärkningsvärt tal. Slutsatsen ligger nära till hands att man vid hovet, till skillnad från armén och civilförvaltningen, hade råd att avstå från den ofrälse begävningsreserven. Därmed är inte sagt att hovet generellt sett var en avstjälpningsplats för mindre dugliga adelsmän, tvärtom visar Persson att hovtjänstgöringen fram till omkr. 1660 var en språngbräda till viktiga statliga ämbeten (s. 122 ff.).

Men vid den tiden händer alltså någonting. Tjänstgöringen vid hovet blir för de berörda adelsmännen en livstidssyssla istället för ett genomgångsarbete på väg mot positioner inom ämbetsverken eller krigsmakten. Omkring sig vid hovet såg Karl XI inte som Gustav II Adolf och Kristina unga adliga karriärer, utan en jämförelsevis konstant skara hovmän vars medelålder var stadd i stigande (s. 129 ff.). Hovets betydelse för kontakten mellan härskaren och eliten minskade uppenbarligen.

Persson tolkar denna process (s. 202 ff.) som en följd framförallt av Karl XI:s blyghet,

sparsamhet och konservatism ("the Caroline court had a master who was shy, parsimonious, and conservative"). Dessa karaktärsdrag gjorde nämligen att kungen avstod från att använda hovet på ett ändamålsenligt sätt, dvs. som ett instrument för att knyta samhällets elitgrupper närmare till kungamakten: "Charles XI never seems to have contemplated using it [the court] as a means of drawing in the elite, multiplying suitable offices so that it could absorb as many nobles as possible". Dessutom skulle Karl, på grund av sin misstro mot främlingar, ej ha övervägt att använda hovet för att integrera de erövrade provinsernas elitskikt med den svenska adeln (s. 116 f.). Och Karl XII följde i faderns spår. Genom de båda Karlarnas hovpolitik, menar Persson, fjärmades adeln från monarkin. Vid den politiska krisen 1718–19, efter Karl XII:s död, fanns det därför inte tillräckligt stöd hos adeln för drottning Ulrika Eleonoras och arvrings Fredriks försök att värna den personliga kungamakten (s. 203 f.).

Fabian Perssons tolkning av förloppet är kreativ och intressant, men låt mig framhålla några andra aspekter. Av större vikt i sammanhanget än Karl XI:s personlighet var med all sannolikhet förvaltningens och utbildningsväsendets utbyggnad, som minskade hovets betydelse inom statsapparaten. Persson visar och framhåller själv, att användningen av hovmän för uppgifter utanför hovet, av såväl civil som militär art, minskade när statsförvaltningen under 1610-, 20- och 30-talen fick en fastare struktur (s. 24). Och då är det, som jag ser det, följdriktigt att hovet så småningom också upphörde att vara ett slags skola för statstjänstemän i vardande. Blivande ämbetsmän inom civilförvaltningen hade mindre att lära vid hovet än som exempelvis auskultanter vid hovrätterna. Om man fattar begreppet hov i dess vidare bemärkelse och inte endast avseende den civila hovförvaltningen, kan man säga att hovets funktion som drivbänk för officerare däremot faktiskt återupplivades på 1680-talet, alltså av Karl XI. Livgardet till fot, som var den militära garanten för kunga-

slottets säkerhet och rentav uppfört på hovstaten, kom under hans tid att fungera som officerskola (F. Wernstedt, *Kungl. Svea livgardes historia 1660–1718* (1954), s. 187 ff.). För övrigt hade gardets officerskår en ytterst exklusiv rekrytering; en stor del av gardesofficerarna var söner till rådsherrar och andra höga ämbetsmän.

Detta om hovets minskade betydelse för elitens yngre medlemmar, eller i varje fall för dem med civil inriktning. Vad gäller Karl XI:s personliga kontakter med de äldre och mera etablerade individerna inom eliten behöver de inte nödvändigtvis ha blivit lidande av att genomströmningen vid kungahovet minskade. Centralbyråkraterna verkade ju i samma lokaler som kungen, nämligen slottet Tre kronor. Landshövdingar och höga officerare fick monarken kontakt med dels då de i tjänsteärenden besökte huvudstaden, dels då han själv reste i landet. Att Karl XI inte prioriterade hovets personella utökning och förnyelse kan te sig rationellt.

Frågan huruvida hovet var ett instrument för integration av regionala eliter inom stormaktsväldet är inte lätt att besvara. En svårighet är att långtifrån alla hovmän och hovdamer kan identifieras med full säkerhet. Person kan i alla fall konstatera en stadig ökning av den andel personer inom hovadeln, som tillhörde det på Sveriges riddarhus introducerade ridderskapet. Andelen var 46 % under Karl X Gustav, 65 % under Karl XI och 79 % under Karl XII och Ulrika Eleonora: "The number of aristocrats belonging to 'introduced' families at court continued to rise (Table 19), squeezing out the foreigners" (s. 110). Något som bör beaktas i sammanhanget är emellertid att många adelsläkter från de utrikes provinserna, särskilt Estland och Livland, introducerades på riddarhuset under 1600-talets lopp. Man kunde alltså tillhöra eller ha sitt ursprung i den regionala eliten i någon av provinserna och samtidigt vara medlem av den introducerade adeln. Flera av Karl XI:s mest betrodda officerare och ämbetsmän var t.ex. baltyskar som i loppet av sin karriär bli-

vit introducerade på riddarhuset; framträdande exempel är Rutger von Ascheberg och Jakob Johan Hasfer. Att andelen icke introducerad adel vid hovet sjönk tyder på att hovet blev mindre viktigt som en väg till integration, men detta ska ses mot bakgrund av att en ökande del av de nya besittningarnas adel redan hade integrerats så pass att den ingick i den introducerade adeln. Frågan om stormaktstidens provins- och integrationspolitik är komplicerad och otillräckligt utforskad.

Som all intressant forskning stimulerar Fabian Perssons studie av stormaktstidens kungahov till fortsatta analyser. Honom tillkommer förtjänsten av att ha gjort den grundläggande studien inom ett centralt men försummat sakområde. Hans arbete kommer, förvisso både i med- och mothåll, att verka inspirerande på många kommande undersökningar av den svenska stormaktsstatens centrala maktfunktioner.

Björn Asker

Karl XII i Lund. När Sverige styrdes från Skåne.

Bengt Liljegren.

Historiska media. Lund, 1999. 111 s.

UNDER DRYGT TVÅ ÅR – mellan september 1716 och juni 1718 – styrdes spillrorna av det svenska stormaktsväldet från Lund. Staden hamnade plötsligt i storpolitikens centrum. Om detta berättar Bengt Liljegren i sin bok "Karl XII i Lund". Staden valdes på grund av sitt skyddade läge en bit in i landet, som bas för kungens fortsatta krigsplaner. I detta skede riktade sig kungens intresse främst mot Norge. Det norska fälttåget, som slutligen gick av stapeln 1718, slutade också ödesdigert. Kungen stupade utanför Fredrikstens fästning, träffad av en mycket omtvistad kula. Därmed var den svenska stormaktsepoken definitivt över. Inte minst med tanke på denna dramatiska slutakt, är det givetvis intressant att en bok om Karl XII:s tid i Lund ges ut.

Boken består av fyra huvudkapitel med oli-

RECENSIONER

ka teman. I de två första avsnitten möter vi den närmaste kretsen av ämbetsmän och diverse andra personligheter som omgav monarken, och vi tar också del av kungens möte med "staden" Lund. De båda avslutande kapitlen fokuserar på mötet med universitetets samt ett par enskilda minnesporträtt av kungen – tecknade av personer som kom i kontakt med honom under hans tid i lärdomsstaden. Vilka inblickar får vi då i Lunds stadsliv och hur förhöll sig kungen till Lund?

En förtjänst med Liljegrens undersökning är att läsaren får en mängd inblickar i det lilla livets historia i skuggan av stormaktspolitiken. Så behandlas bland annat ämnen som prostitution, sexualbrott, gaturenhållning och posthantering. Inte minst i avsnitten om prostitution och sexualbrott, får vi en bild av villkoren för några av kvinnorna ur samhällets lägre skikt. Vidare menar författaren att den tröga postgången i staden föranledde Karl XII att reformera rikets postväsen. Det är väl en något välvillig tolkning, även om man givetvis kan spekulera över hur Lund påverkade kungen i denna fråga. I regentens möte med universitetet och dess lärde får man vissa inblickar i kungens tankebanor gällande tidens stora filosofiska frågor. En annan intressant effekt av den kungliga närvaron, var att Skånes första tidning gavs ut! Vidare ökade stadens befolkning med 40% under den dryga tvåårsperiod, som Lund härbergerade enväldshärskares och hans hov. Även den omgivande landsbygden fick dra ett tungt lass i samband med att trupper och manskap skulle inkvarteras. Som vanligt spände kungen bågen högt gällande det kommande fälttåget. Många av de mer eller mindre kända personligheter som omgav, och besökte honom i Lund, tycks dock ha hållit en låg profil i denna fråga. I många stycken frågar man sig vad denna tystnad berodde på? Liljegren själv uppmärksammar endast indirekt denna fråga, vilket väl delvis förklaras av att källorna och litteraturen är mycket fåordiga på detta område? Jag menar dock att just denna tråd hade varit spännande att utveckla i sammanhanget och sam-

tidigt bidragit till att ge ett intressant närporträtt av maktutövandet – själva enväldet i funktion. Som det är nu fokuserar Liljegren, av förklarliga skäl, mer på kungens aktiviteter och kontakter med de skiftande miljöerna i Lund.

En annan invändning man kan göra, är att det är för få utblickar och jämförelser mot förhållandena i andra städer under denna tid. Liljegren fokuserar främst på situationen i Lund och spiller i vissa avseenden för mycket krut, kan det tyckas, på alltför ingående beskrivningar av enskilda personligheter. Det ska emellertid framhållas att häri ligger också bokens styrka. Resultatet blir en fyllig och levande lokalhistoria speglad genom personer från olika samhällsskikt. Jämsides får läsaren en god inblick i den dåtida Lundensiska stadsmiljön. En särskild poäng är också att Liljegren verket igenom håller en konsekvent och balanserad linje i sin inställning till kungen. Författaren drar sig inte för att peka på kungens intolerans i olika frågor. Därmed medverkar Liljegren till att ta håll på många av de myter som omger Karl XII. Jag menar att det är en särskilt viktig uppgift, eftersom tonen är populärt hållen och verket i första hand avsett för en ickeakademisk publik. Boken är trots detta försedd med noter och en litteraturlista i urval. Jämsides förekommer en mängd illustrationer, som känns relevanta och bidrar till att höja läsvärdet.

Avslutningsvis ska sägas att det allmänna intrycket av boken är positivt. I olika bemärkelser bidrar studien till att ge olika perspektiv på kungen under hans två sista år i livet. Samtidigt dras ett stycke spännande lokalhistoria fram. Även en fackhistoriker torde således ha stor behållning av denna bok. Liljegren måste också lovordas för sitt språk. Genomgående flyter det bra och de citat som med jämna mellanrum lyfts in, bidrar till att resultatet blir synnerligen lyckat. Möjligen borde dock, som nämnts, vissa anekdoter kring enskilda personligheter ha tonats ned något.

Peter Ullgren

Kinabilden i Sverige från 1667 till 1998: Från Kang-Xi till Mao Zedong och Jiang Zemin

Torsten Burgman

Historiska Media, Lund 1998. 102 s.

FÖR DE SOM FORSKAR i de svenska omvärldsbildernas historia är Torsten Burgman ett välbekant namn, bl a för att han 1986 utgav bibliografin *Japanbilden i Sverige 1667–1984*. Nu har han författat ännu ett bibliografiskt arbete med inriktning på omvärldsbilder, närmare bestämt *Kinabilden i Sverige från 1667 till 1998*. I första hand är boken en bibliografi över svensk Kinalitteratur från dess begynnelse fram till våra dagar, men som titeln utvisar är syftet också att ge en kortfattad översikt av innehållet, dvs den Kinabild som framträder i denna litteratur.

Arbetet består av två huvudavdelningar, varav den första löper från 1667 till 1950 och den andra från sistnämnda år till 1998. I förordet betonas att ambitionsnivån inte är densamma för de två delarna: för perioden fram till 1950 är målsättningen "att i möjligaste mån täcka kinabilden i böcker av svenska författare", och för tiden efter detta år att "ge en allmän översikt av synen på Kina, grundad på viktigare svenska verk" (12). Det är en avgränsning som är fullt förståelig, med tanke på den oerhört omfattande källgenomgång som en i någon mening heltäckande bibliografi för de senaste femtio åren skulle ha krävt.

Vart och ett av bokens kronologiskt avgränsade kapitel har samma grundläggande struktur: en inledning om den aktuella perioden och dess allmänna västerländska Kinasyn, en bibliografi över tidevarvets svenska litteratur på området, och en avslutande diskussion om Kinabilden baserad på referat och citat ur de viktigaste böckerna. Verken behandlas i princip i löpande följd utan större försök till tematiska jämförelser eller mer ingående analyser, vilket ju också är svårt med tanke på det begränsade utrymmet. Den första huvudavdelningen avslutas dock av en sammanfattande diskussion om Kinabildens utveckling

fram till 1950, där Burgman i huvudsak drar samma slutsatser som de Åke Holmberg kommit fram till i *Världen bortom västerlandet* (2 bd, 1988–1994).

En styrka i framställningen är det raka, enkla språket som aldrig trasslar in sig i onödig jargong eller ogenomträngliga resone-mang, vilket ju inte är helt ovanligt bland forskare på detta (eller andra) fält. Genom det lilla formatet lyckas författaren också inge läsaren den ovana men angenäma känslan av greppbarhet och överblick över ett forskningsfält där den till synes oändliga mängden källor ständigt ger upphov till urvalsproblem. Karaktären av behändig översikt förstärks av att boken innehåller ett relativt stort antal illustrationer, vilka samtidigt tjänar som en värdefull påminnelse om att de rent visuella elementen ofta spelar en viktig roll för bilden av andra kulturer, inte minst bland de sk breda lagren av befolkningen, och att målningar, affischer och frimärken därför har en given plats också i arbeten som huvudsakligen handlar om de "bilder" som förmedlats genom texter.

Ändå finns det ett grundläggande problem med denna bok, vilket har att göra med frågan om vem den riktar sig till: det som en gång brukade kallas "den bildade allmänheten" eller specialisterna av facket? Det nyss sagda, tillsammans med det faktum att författaren låtit ett antal personliga minnen och erfarenheter inflyta i den löpande framställningen, antyder att skriften är tänkt för den intresserade lekmannen snarare än forskaren. Samtidigt är centrala delar av innehållet, fr a då de bibliografiska förteckningarna, och den uppsplittrade dispositionen av kapitlen där beskrivande avsnitt regelmässigt bryts av dessa förteckningar, av sådan karaktär att det är svårt att betrakta Burgmans arbete som ett populärhistoriskt verk.

Oavsett om boken skall bedömas som en vetenskaplig bibliografi eller inte, är den emellertid behäftad med vissa svagheter vid sidan av sina förtjänster. Sålunda tycks det som om arbetet lider av bitvis ganska stora luckor i täckningen av den svenska Kinalitte-

RECENSIONER

raturen – åtminstone för perioden fram till första världskriget, vilken jag har en del kännedom om. Exempelvis nämns inte fregatten *Eugenie*'s världsomsegling 1851–53 och de reseskildringar den resulterade i, trots att de tillhör 1800-talets mest intressanta svenska omvärldsbeskrivningar, inte minst vad gäller just Kina. Handelsagenten Herman Annerstedts verksamhet i Östasien i slutet av 1860-talet berörs inte heller. Likaså saknas flera helt centrala arbeten i den litteratur som Kinamissionen runt sekelskiftet 1900 avkastade; ett exempel därpå är den mycket intressanta *Kinakonferensen i Stockholm 1899* (utgiven samma år), där många av tidens kanske viktigaste Kinabildsformidlare, nämligen missionärerna, samlade sina erfarenheter i en volym som är nästan unik genom sin bredd och mångfald av Kinaskildringar.

Nu är det ju alltid lätt att anmärka på bibliografier för deras bristande fullständighet, eftersom en "fullständig" bokförteckning, av vad slag det vara må, är ett ouppnåeligt mål. Ändå är de utelämnanden som nämnts här åtminstone vid första anblicken så svårförståeliga, att det ofrånkomligen leder till frågor om hur urvalet av verk har gjorts och efter vilka kriterier. Därför är det synd att sådana aspekter helt saknas i Burgmans framställning, liksom över huvud taget diskussioner om hur insamlingen av bibliografiska data gått till och vilka källor som därvid utnyttjats.

Än mer problematiskt är emellertid det faktum att en mängd författarnamn, titlar och andra uppgifter blivit felaktiga eller helt enkelt saknas även för jämförelsevis välkända verk. T ex kallas G W von Dübens *Resa till Kap, Ostindien och Kina* (1847) för *Resa till Ostindien och Kina* (34; i den alfabetiska förteckningen på s 91 står dock "Ostindien" istället för "Östindien"). Voltaires *Essai sur les mœurs et l'esprit des nations* får titeln *Essais sur les maurs* (23), och författarnamnet Sven Lönborg återges som Sven Lönnborg (34; på s 91 är dock namnet rättstavat). Flera liknande exempel på felskrivningar finns, och även om de flesta av dessa kanske är mindre viktiga i sig är

det ofrånkomligt att de påverkar framställningens övergripande trovärdighet. I några fall, som det med Lönborg, kan dessutom den högst påtagliga följden bli att man vid sökning i en bibliotekskatalog helt enkelt inte finner den bok man söker – det är ju föv detta rent praktiska skäl som akribin alltid är av särskild betydelse i bibliografier.

Som referensverk för specialister blir därför *Kinabilden i Sverige* svår att använda. Dess främsta värde ligger istället i att vara en lättillgänglig introduktion till flertalet viktiga verk i den svenska Kinalitteraturen, något som alltför länge har saknats.

Kenneth Nyberg

Gud bevara utsädet ! Produktionen på en västsvensk ensädesgård: Djäknebol i Hallands skogsbygd 1760–1865

Lennart Andersson Palm

Kung. Skogs- och lantbruksakademien. Skogs- och lantbrukshistoriska meddelanden nr 18, Hållsta 1997, 212 s

VI KAN FÖRSTÅ DE mänskliga predikamenten bakom en bön som "Milde gud! Välsigna utsädet och årets gröda! Sju svåra år talar vi i dagligt tal ofta om, men 1700-talets allmoge kände alltför väl till dess verkliga innebörder. Det kunde vara livsavgörande om årets skörd blev god eller dålig. "Gud bevara utsädet" är huvudtitel på Lennart Palms studie av produktionen på en västsvensk gård, klockargården Djäknebol i Torups socken belägen i Hallands skogsbygd. Titeln är väl vald och den kan gärna få höras och tränga igenom de mängder av korntal, jordartsgraderingar och medeltemperaturer som agrarforskningen vanligtvis uppehåller sig vid.

Gården Djäknebol brukades under fyra generationer av klockarsläkten Ausell. Dessa förde noggranna anteckningar och räkenskaper om jordbruket på gården. Både släkten Ausell och källmaterialet presenteras inled-

ningsvis utförligt. Den mest centrala utgångspunkten för studien är ett i privat ägo bevarat material, som är sammanbundet i en volym. Dess delar består av årliga tjänstefolksräkningar, anteckningar kring klockarens tjänst, förteckningar över utlånade böcker från sockenbiblioteket, privata räkenskaper, minnesanteckningar och räkenskaper över åkerbruket. De sistnämnda delen innehåller uppgifter om bl a utsäde, gödsling, sådd och skörd (tröske). Palm använder sig framförallt av dessa räkenskaper.

Genom att arbeta med en jämförande metod där uppgifter i källmaterialet jämförs med samtida mer generella beskrivningar av jordbruket i Halland och Skåne, diskuterar Palm huruvida gården var typisk eller ej vid denna tid och för denna region. Några exempel på de samtida jordbruksrapportörer som Palm använt sig av är Arendt Berntsen arbete Danmarks oc Norgis fructbar herlighed (1656), Pehr Oshbecks Utkast til Beskrifning öfver Laholms prosteri (1796) och AG Barchaeus Underrättelser angående Landthushållningen i Halland, samlade under en resa ...den 26 Jun. 1773. Djäknebol sätts också in i ett regionalt sammanhang med hjälp av tidigare forskning och allmänna översikter. För att förtäta bilden har även kompletterande källmaterial om gården och trakten inarbetats och blivit en del av studien. Palm menar att även om det står klart att klockargården haft extra tillskott av resurser, vilket bl a ses tydligt i den imponerande mangårdsbyggnaden, kan ändå själva jordbruket ses somtämigen ordinarie. Storleken, ett sjättedels mantal, placeras klockargården i gruppen av normalstora jordbruk i socknen. Gårdsbruket sköttes av källmaterialet att döma, som ett vanligt allmogebbruk, och Palm menar att gården kan betraktas som representativ och giltig för det västsvenska ensädesområdet. Studiens resultat kan i så fall ges en mer generell räckvidd.

Helt övertygande är dock inte resonemangen kring det "normala" eller "icke-normala" i klockargårdens jordbruksdrift. Var de mer kunniga och duktigare än andra bönder?

Vad betydde den större förmögenhet och de större resurser de trots allt förfogade över? Vilket kontaktnät hade Ausells och vad betydde det? En studie av liknande danskt material för "deggen" Anders Jensen Kier i Førslev, föranleder författaren Margit Mogensen att kommentera det omfattande kontaktnät som deggen Jensen hade med bönder, hantverkare, borgare, köpmän och godsherrar i trakten. Palm resonerar kring flera av ovan nämnda frågor men kommer inte fram till någon bestämd uppfattning. Frågetecknen svävar fortfarande i luften.

Studier av detta material har också ett vidare syfte och kan sägas vara allmänbildande. Grödor, odlingsystem och redskap beskrivs och förklaras, så att faktiskt också "en som aldrig höllet i en grepe" får en konkret bild av det gamla bondesamhällets odlingstekniker. Det mest intressanta och matnyttiga i boken ligger just i de konkreta och verklighetsnära beskrivningar som ges. Resultatet av Palms studier blir en detaljerad rekonstruktion av gårdens agrara produktion. Bakom förenklade föreställningar, som ibland möter oss i litteraturen, om t ex ensädet som odlingsystem, kan en mer komplicerad verklighet skönjas. På Djäknebols ensädesbrukade åkrar tillämpades i praktiken växtföljder. Omväxlande sådde man havre, korn, vårråg och blandsäd. Ett mer kvalificerat växelbruk med vallodling och regelbunden träda förekom dock inte.

Metodiken att jämföra de detaljerade uppgifterna i räkenskaperna mot både kamerala uppgifter och allmänna översikter är intressant. Den bild vi får av Djäknebol synes ligga nära den agrara produktion som verkligen ägt rum, och kan inte sägas bara ha rört sig om kameralt taxerat produktionsunderlag, vilket vanligtvis möter oss i kronans jordeböcker.

Vid en strikt vetenskaplig bedömning av arbetet är det dock några synpunkter som bör påtalas. Det förekommer en mängd bearbetningar av kvantitativ art, samtidigt som Palm ofta påpekar grundmaterialets bräcklighet. Dessa statistiska redovisningar är överarbetade, siffror och tabeller gör egentligen inte läsa-

RECENSIONER

ren särskilt mycket klokare. Snarare uppstår en "jassåkänsla." En annan besvärlig punkt är att materialet i sig självt fått vara alltför styrande, vilket Palm påtalar. När han kommer till sammanfattningen av studien klargör han att denna inte styrts av några speciella frågor eller vetenskapliga hypoteser, utan huvudsakligen av källmaterialet. Resultaten av undersökningarna blir också svåra att sammanfatta. Det är just frånvaron av styrande frågeställningar som blir problematiskt vid en vetenskaplig bedömning av arbetet. Historikerns roll bör ju vara att använda källorna för att söka samband, pröva tidigare kunskap och hypoteser på ett systematiskt sätt, och eventuellt nå fram till någon form av generalisering. Då detta inte sker blir studien i allt väsentligt en deskriptiv historia, ingående och intressant, men utan klar riktning. Det är naturligtvis inte fel, sådana studier behövs och de kan generera nya frågor. Men det vetenskapliga värdet blir dock större först vid en mer systematisk prövning av detta material mot etablerade agrara studier. Den metodik Palm använder sig av är istället att fortlöpande och lite impressionistiskt i olika detaljfrågor kritisera t ex Heckscher. Denna nålsticksmetod är inte speciellt övertygande. Den är introvert och ger en känsla av att forskaren vandrar omkring i en vetenskaplig diskussion genom att anföra diverse kritiska anmärkningar, utan att egentligen presentera mer välgrundade alternativ.

Dessa problem har förmodligen uppstått och accentuerats av att arbetet ligger mitt emellan en populärt pedagogisk framställning för allmänheten och ett vetenskapligt inlägg. Den som inte känner till de diskussioner som Palm tar upp om korntal o s v har förmodligen svårt att förstå hur viktiga dessa frågor är. Samtidigt ges inte utrymme för en mer fullständig presentation av problematiken.

Palm menar i sin avslutande sammanfattning att kronofogdar och förbiresande personer, vid 1800-talets början, har haft helt fel i sina påståenden om att åkerbruket inte var lönande utan borde läggas ner. Istället menar

Palm sig ha kunnat påvisa att bönderna både gödslat väl och utvecklat utsädet kvalitativt. Det är dock, alla siffror till trots, svårt att känna sig helt övertygad och instämma i Palms helhetsvärdering av jordbrukets produktivitet i det västsvenska ensädesområdet, enbart utifrån studierna av klockargården Djäknebol.

Kerstin Sundberg

Ett föränderligt agrarsamhälle. Västsverige i jämförande belysning.

Lennart Andersson Palm, Carl-Johan Gadd,
Lars Nyström,

Humanistiska fakulteten, Göteborgs universitet, 1998, 294 s

SYFTET MED DE TRE studier som presenteras i denna publikation är att påvisa hur föränderligt det svenska agrarsamhället var även före 1800-talets mitt. Bilden av "den tröge bonden" som inte var rationell i sina handlingar ska ifrågasättas. Vidare vill man påvisa att agrara innovationer inte oftast utgått från något bestämt och permanent innovationscentrum. Nymodigheter kunde spridas från flera områden som södra Norrland och Dalarna. I det sista bidraget granskar Gustaf Sundbärgs demografiska regioner ur ett längre tidsperspektiv.

Det första bidraget har författats av Lennart Andersson Palm och har titeln *Efterblivenhet eller rationell tidsanvändning – frågor kring det västsvenska ensädet*. Palm inleder med att beskriva ensädet spridningsområde. Stora delar av Sverige tillhörde ensädesområdet. Äldre agrarhistoriker som Eli Heckscher och David Hannerberg såg ensädesbruket som primitivt och som tecken på efterblivenhet. Detta polemiserar Palm mot. Han vill istället nyansera bilden av ensädesbruket, och påtalar att ensädet också innebar växling mellan olika grödor. Allmogen höll fast vid ensädet för att det var det odlingssystem som var det mest rationella och lönsamma bruket av deras "svaga jordar". En övergång till tvåsäde skulle inte ha varit varken rationellt eller lön-

samt. Palm påtalar att också potatisodlingens genombrott kunde ske inom ramen för ensädesystemet. I själva verket var det så att andra näringar expanderade och gav allmogen sin utkomst i stora delar av Västsverige. Man valde frivilligt att nedprioritera åkerbruket, och satsade på arbetsdelning och marknad. Den specialisering Palm här talar om är den allmänt bekanta textila näringen som föregicks av en utveckling "från åker till boskap" i Västsverige. Ull och vadmal. Också andra binärningar som allmogesjöfart och trävaruhandel gav inkomster till hushållen. Rötterna för denna västliga utveckling söker Palm relativt långt tillbaka i tiden, till medeltiden och kanske ännu längre tillbaka i vikingatid och järnålder.

Palms framställning är delvis svår att följa då han spänner över vida fält och en lång tidsperiod. Han redogör t ex för gamla odlings- och parcellssystem i Västsverige som ännu ingen kan ge någon rimlig förklaring av och som är svåra att datera. Han söker stöd i källor som Adam av Bremen, när ha resonerar om de äldre inriktningen på boskapsskötsel och handel. Mitt bestående intryck av studien är att Palm gärna vill belägga att ensädesystemet med dess starka betoning på kreatursskötsel, hela tiden har varit ett rationellt odlingsystem i Västsverige, samt att dess rötter går långt tillbaka i tiden. Allmogen har också sedan lång tid tillbaka utvecklat andra näringar. Det låter både klokt och trovärdigt alltsammans. Det riktigt stora intresset för vad Palms forskningsresultat visar får man dock inte vid läsning av detta arbete. Det saknas något! En klarare problematisering och någon form av hypotesformulering med tydliga delfrågor skulle hjälpa författaren att sovra ut vad som är relevant och vad som inte är det.

Nästa bidrag står *Carl-Johan Gadd* för. Dess titel är *Jordbruksteknisk förändring i Sverige under 1700- och 1800-talen – regionala aspekter*. Av titeln framgår att Gadd har för avsikt att belysa regionala mönster och att det som kallats "den agrara revolutionen" kommer stå i centrum. En grundtanke som Gadd

för fram är att bönderna har agerat ekonomiskt rationellt, och att eventuella skillnader i utvecklingen mellan olika regioner har varit beroende av olika ekonomiska förutsättningar i vid mening. I det senare inkluderas också naturförutsättningar. Här formuleras således utgångspunkter och en styrande hypotes redan från början, vilket underlättar för läsaren att följa genomgången av de olika regionernas karaktäristiska utvecklingsförlopp. Ett antal centrala frågor preciseras och fungerar som en operationalisering för undersökningen. Några av dessa är som följer. Kan innovationerna betecknas som jord- eller arbetsbesparande? Var i landet spreds innovationerna först? Vilka sociala klasser var ledande i anammandet av innovationerna? I hur stor utsträckning är den gängse bilden giltig, enligt vilka herrgårdar och andra storjordbruk var först? Finns i detta avseende regionala skillnader? I vilken grad kan kostnaden för att skaffa de agrara innovationerna användas som förklaring till deras spridning i olika samhällsklasser?

Därefter följer en systematisk genomgång av de olika relevanta aspekter som kan belysa frågorna. Då studien är omfattande är det ingen mening att gå igenom hela stoffet här. Undersökningen följs av en uppsummering och en avslutande diskussion. Några intressanta iakttagelser som Gadd gör är att vissa områden, Dalarna, västra Svealand och delar av Norrland, gick före t ex när det gällde agrartechnik. Medan andra regioner som skogsbygden i Småland, däremot stod relativt stilla. Skånes slätt- och mellanbygder visar en motsägelsefull bild. Först på 1870-talet slog en investeringsboom igenom där, som innebär att den arbetsbesparande agrartechniken med t ex tröskverk lanserades. Vidare diskuteras frågan om vem som spred innovationerna, vanliga bönder eller storjordbrukare och adel? Gadd menar att det inte var någon avgörande skillnad mellan frälsebönder och skattebönder, mellan utvecklingen på de olika jordnaturerna. Men det är väl knappast mellan den vanlige frälse- eller skattebonden som jämförelsen ska göras, snarare mellan den utveck-

RECENSIONER

ling som förekom på den större enheten, på godsens egendrift och den utveckling som var den vanliga på bondebruken. Gadd påpekar att det framförallt handlade om de grupper som fått en förbättrad ekonomisk ställning och således kunde köpa in järnplogar, tröskverk o s v. Naturfaktorer och befintlig redskapsteknik har också påverkat mönstret.

Ett resultat av undersökningen är att Gadd kan påvisa att genom den agrara revolutionen kom den svenska landsbygden att homogeniseras. De regionala skillnader som var så tydliga på 1700-talet och dessförinnan, kom således att få en allt mindre betydelse när skiftena realiserats, när växelbruk och ny agrarteknik slagit igenom och de olika projekten med stenröjning, dikning och nyodling genomförts. Resultaten är inte kontroversiella på något sätt utan följer och bygger på etablerad agrar kunskap om utvecklingen i vårt land. Studien är väl genomförd och dess resultat kommer förmodligen också presenteras i *"Det svenska jordbrukets historia del 3. Den agrara revolutionen 1700–1870"* vars författare är Carl-Johan Gadd.

Det sista bidraget i publikationen är *Lars Nyströms studie Mellan marknad och teknik – regionala mönster i 1800-talets befolkningsutveckling*. Nyström diskuterar de regionala demografiska skilda mönster som statistikern Gustaf Sundbärg påvisade. Sundbärgs statistiska sammanställningar och analyser kom att publiceras i den stora emigrationsutredningen. Dessa statistiskt iakttagna skilda demografiska mönster har legat till grund för flera studier av regionala och agrara förhållanden. Nyström påpekar att den befolkningssammansättning som Sundbärg analyserade faktiskt förändrades radikalt och relativt snart efter 1860. Han vill därför försöka att på nytt analysera den demografiska utvecklingen i ett längre tidsperspektiv under hela 1800-talet. Den hypotes han vill pröva är om inte den demografiska bilden bör kopplas till andra grundläggande bakgrundsfaktorer än de som Sundbärg diskuterat. Nyström väljer att se på möjligheterna till agrar expansion, till nyodling inom de olika

odlingssystem, tvåsåde respektive ensåde, som förekom före den agrara revolutionen. Odlingssystemet kunde alltså vara den avgörande punkten som skulle kunna förklara den skilda demografiska utvecklingen. Tvåsådet dominerade i öst och ensådet i väst. Nyström menar att Sundbärgs indelning i öst och väst i stort följer dessa odlingssystemens utbredning. Dessutom vill han diskutera på vilket sätt införandet av nya odlingssystem, växelbruk med odling av foderväxter, genomfördes inom ensådes- respektive tvåsådesregionen, och hur detta i sin tur påverkade också den demografiska utvecklingen. På detta sätt vill han starkt ifrågasätta Sundbärgs statistiska uppfattning om de skilda mönstren, främst baserad på uppgifter om den äktenskapliga fruktsamheten. Han nämner också att Sundbärgs rasbiologiska spekulationer i samband med dessa skillnader mellan öst och väst, men redogör inte närmare för vad dessa går ut på.

Det huvudresultat som Nyström kommer fram till är att folkmängdsökningen svarade mot de olika systemens potential till nyodling och expansion av näringen. Denna expansion kom tidigare för Västsveriges del eftersom en del nyodling t ex potatisodling kunde genomföras inom ramen för ensådesbruk. För Öst-sveriges del var tvåsådet en hämmande faktor, då man inte stimulerades att nyodla på samma sätt inom ramen för systemet, då hälften av åkerarealen skulle ligga i träda. Det var först vid övergången till växelbruk som den stora expansionen kom igång här. Andra viktiga expansiva områden var de regioner där odlingen av potatis expanderade, t ex i Blekinge och nordöstra Skåne. Här var de sandiga jordarna väl lämpade för just potatisodling.

Nyströms tolkningar är naturligtvis rimliga. Folkökningen bör i princip följa ökade möjligheter till agrar expansion, och naturligtvis är folkökningen samtidigt en förutsättning för en sådan expansion. Så långt kan vi vara överens. Det förefaller dock att vara ett tämligen trivialt resultat. Den demografiska bilden är betydligt mer komplicerad än så, för utvecklingen på landsbygden kan inte ses iso-

lerat. För en full förståelse måste städernas betydelse också vägas in i bilden, likaså är de sociala mönstren och jordägandet styrande mekanismer för den demografiska utvecklingen. Det är några punkter som bör föras in i diskussionen om Sundbärgs demografiska mönster, där särskilt de sociala förhållandena förtjänar att penetreras djupare.

Kerstin Sundberg

Svensk jordbruksstatistik 200 år

Carl-Johan Gadd, Lars Hedqvist, Gunnar Larsson, Knut Medin, Per-Olof Olofsson, Bernt Wilson, Ulf Jorner

Statistiska centralbyrån, Halmstad 1999, 228 s

DET ÄR NU 200 ÅR SEDAN en löpande jordbruksstatistik började att samlas in. Det var landshövdingarna som fick i uppdrag att tre gånger om året samla in skördeomdömen, året var 1799. Uppdragsgivare var staten, initiativet kom från kammarkollegiet 1796. Med anledning av detta jubileum har statistiska centralbyrån gett ut en bok med bidrag från ekonom-historikern Carl-Johan Gadd och statistikerna Knut Medin, Bernt Wilson. Lars Hedqvist, Per Olof Olofsson, Gunnar Larsson och Ulf Jorner.

Efter ett inledande avsnitt som skrivits av *Ulf Jorner* ger *Carl-Johan Gadd* en allmän kunskapsbakgrund om förhållandena inom jordbruket vid 1700-talets slut. Därefter följer ett avsnitt om jordbruksstatistiken under perioden 1802–1864 av samme författare. Det handlar om prästernas rapporter till tabellverket, om lantbruksakademiens roll och framväxten av hushållningssällskapen. Böndernas misstro och tröghet att rapportera noteras också. Med de tryckta femårsberättelserna från landshövdingarna fick statistiken fastare former. Gadd kan konstatera att Sverige under 1800-talet hade ett relativt väl utbyggt statistikväsen.

Nästa inlägg behandlar statistiska centralbyråns roll för utvecklandet av jordbruksstatistiken under perioden 1865–1920. *Knut*

Medin ger en fyllig redogörelse för hur statistiken växte fram i samverkan med statsmakten och hushållningssällskapen. Hushållningssällskapen hade uppenbarligen stora problem med att samla in uppgifter. När man efterhand satsade på begränsade lokala undersökningar blev kvaliteten på statistiken bättre. Den blev mer konsekvent genomförd och tillförlitligare. Jordbruksstatistikens roll var emellertid ända fram till första världskriget av allmäninformativ art. Efter världskriget etablerades ett nytt synsätt då staten insåg betydelsen av landets viktigaste näringsgren, och dess vikt för livsmedelförsörjningen i landet.

Den allmänna jordbruksstatistikens utveckling efter 1920 behandlas av *Bernt Wilson* som ingående beskriver uppläggningsen av de allmänna jordbruksräkningarna (JR). Dessa kom att genomföras under perioden 1927–1966. Uppgifter om odlad areal, brukningsdelar, ägoslag, grödor och husdjur mm samlades in. De problem som finns i all statistisk bearbetning av insamlade uppgifter behandlas och diskuteras av *Wilson*. För forskaren är sådana genomgångar värdefulla, då all sifferhantering, hela tiden måste användas med ett kritiskt sinne.

De två följande inläggen av *Lars Hedqvist* och *Per Olof Olofsson* behandlar ett centralt tema för jordbruksstatistiken, nämligen skördebedömningar och skördestatistik. Detta område hade naturligtvis ett centralt intresse både för statsmakt och bönder. Skördeuppskattningarna skulle ligga till grund för ersättningar vid skördeskador. Det var angeläget att få fram objektiva skördeprognoser. Arbetet utvecklades med hjälp av sk provtytor. Denna metodik presenteras på ett detaljerat och illustrativt sätt av *Hedqvist* och *Olofsson*.

Den sista artikeln är skriven av *Gunnar Larsson* och tar upp utvecklingen under 1900-talet och framåt. Inträdet i EU har inneburit också en statistisk anpassning, då nya former för inrapportering av uppgifter från jordbruksföretag och från myndigheter fordrats.

Boken *Svensk jordbruksstatistik 200 år* ger en god överblick över de olika typer av statis-

RECENSIONER

tik som den agrara forskaren arbetar med. Artiklarna är detaljerade och den som använder sig av kvantifieringar och statistik i sin forskning bör ta del av den information som ges i de olika bidragen. Den källkritiska granskningen av statistiskt material alltifrån landshövdingens berättelser till nuvarande EU-statistik underlättas därmed. Det är uppenbart att präster, kronofogdar och hushållningssällskapen hade problem med att samla in tillförlitliga uppgifter från bönderna. I dagens EU-anpassade tidevarv tycks dock varken bönder eller forskare komma undan statistiken.

Kerstin Sundberg

Svenska vägar till S:t Petersburg

Bengt Jangfeldt

Wahlström & Widstrand 1998, 358 s.

Svenskarna vid Nevans stränder (Sjvedy na beregach Nevy)

Susanne Concha Emmrich, Bengt Jangfeldt,
Alexander Kobak, Michail Miltjik (red.),
Svenska Institutet 1998, 299 s.

DE HISTORISKA RELATIONERNA mellan Ryssland/Sovjetunionen och Sverige är ett underutforskat område. Förhållandet förklaras enklast med språkliga hinder, men frågan är om detta är en orsak eller en verkan. Säkert har det också funnits politiska och ideologiska skäl till att våra ömtåliga förbindelser med det ryska och det sovjetkommunistiska har förblivit bristfälligt undersökta. Under de allra senaste åren har dock inträtt en förändring, vilket naturligtvis har att göra med systemskiftet i öst och våra ökade möjligheter att utnyttja ryska arkiv, men också med förändringar i vårt eget sätt att betrakta och bruka historien och Sveriges roll däri. Sålunda har pionjärer som åboprofessorerna Max Engman och Sune Jungar på senare tid fått flera efterföljare, däribland Aleksander Kan, som 1996 utgav översiktsverket *Sverige och Ryssland – ett 1200-årigt förhållande*, och flera doktorsavhandlingar i tryck och i vardande.

Den hittills mest ambitiösa yttringen av det nyväckta intresset för svensk-ryska förbindelser är slavisten Bengt Jangfeldts augustprisbelönade *Svenska vägar till S:t Petersburg*. Som ett resultat av seminarieriet ”Sverige och S:t Petersburg”, som ägde rum åren 1995–97 som ett samarbete mellan ryska och svenska forskare under Jangfeldts ledning, har också publicerats en samlingsvolym på samma tema. Volymerna utgör sammantagna en bred exposé över de livaktiga kulturella, ekonomiska och stundtals också politiska band som knöt samman de båda östersjöstränderna särskilt under den sena tsarperioden, men också över, med Jangfeldts dramatiska ord, ”styrkan och obevkligheten i den isvind som för åttio år sedan svepte bort inte bara Petersburgs utländska kolonier utan stora delar av den kultur och civilisation, som landet med så stor möda och framgång byggt upp under de föregående seklen”. En epilog ger till och med antydningar om att avklippta kulturband har börjat återknytas under postsovjetisk tid. Det gamla svenska församlingshuset heter numera Sverige huset, och S:t Katarina svenska församling kunde återupprättas samma år som sovjetstaten försvann, men tvingas konkurrera om utrymmet med en idrottsklubb!

Jangfeldts bok är inte, och gör inte anspråk på att vara en heltäckande och systematisk svensk-rysk historia, utan är bara, som under rubriken lyder, kapitel ur historien om svenskarna vid Nevans stränder. Detta förringar dock inte dess värde. Med imponerande dokumentationsarbete och sakkunskap har Jangfeldt låtit oss få insyn i Petersburgs högreståndssvenska mikrosamhälle, men också i diasporatillvarons splittring och vedermödor i allmänhet och i de icke-ryska undersåttarnas skiftande situation i det ryska imperiets huvudstad i synnerhet. Det icke-ryska var förvisso inte bara svenskt; finska och tyska var tillsammans med ryska lika gångbara kommunikationsmedel i denna multikulturella miljö.

Det är en historia dominerad av individer, yrkesgrupper och konkreta kulturinstitutioner.

ner, med kyrka, skola och svensk förening i centrum. Huvudaktörerna hämtas ur entreprenörsfamiljen Nobel, hovskräddarmästarfamiljen Lidvall och hovjuvelerarfamiljen Bolin, och även historien om mötet mellan den teatraliske Gustav III och den mera pragmatiska Katarina den stora berättas konkret och livfullt. Följaktligen har anhängare av explicit sociologisk och kulturhistorisk teoribildning här föga att hämta, inbitna socialhistoriker med intresse för den "osynliga" konflikthistorien inte mycket mer, ett rejält tilltaget kapitel om huvudstadens vardagsliv till trots. För alla andra med intresse för rysk historia, svensk historia, finsk historia, östersjöhistoria, etniska minoriteters historia, stadshistoria och kulturhistoria ger boken däremot god valuta för pengarna. Värdet minskar inte av att det är en osedvanligt vacker bok, välskriven och försedd med ett intressant bildmaterial.

Sovjetperioden behandlas av naturliga skäl mera sparsamt, men även oktoberrevolutionen, som så ofta hanteras schematiskt och ideologiskt i historieböckerna, får en annorlunda och värdefull belysning när den betraktas ur ett petrogradssvenskt inifrånperspektiv, med alla de tilltagande svårigheter som mötte entreprenörer, kulturarbetare och diplomater som inte sällan fick se sina livsverk förstöras i revolutionens grottekvarn. Med den samlade gestalten, ingenjören John Tunelds utvisning ur Sovjetunionen, svenska kyrkans överlämnande till sovjetmyndigheterna och de första tecknen på Stalins revolution flyttade de sista resterna av Leningrads svenskkoloni till ett nytt liv i Sverige och Finland. Bara minnen och fordringar på sovjetstaten återstod för dem av livet i Ryssland.

Den estetiskt lika tilltalande seminarievolymen fungerar bäst som ett komplement till eller en fördjupning av vissa aspekter i Jangfeldts bok. Många av uppsatserna är väl kortfattade och alltför sakhistoriskt katalogartade för min smak, men samtidigt måste man imponeras av den stora bredd som antologin ändå uppvisar. Några artiklar har en mer generell ansats, till exempel Aleksander Kans

analys av Petersburgs plats i den svenska utrikes- och säkerhetspolitiken och Susanne Concha Emmrichs utkast till en jämförelse mellan tyskars och svensks situation i staden. Ulf Abel och Gunnar Broberg skriver om hur Alexander Roslin respektive Carl von Linné fick stor uppmärksamhet i Katarina den storas ryska kultur- och vetenskapssamhälle, och Martin Fritz visar att svenska industrialister med Nobel i spetsen spelade en betydelsefull roll för sekelskiftesårens ryska ekonomiska boom.

Klas-Göran Karlsson

Annika Larsdotter barnamörderska. Kön, makt och sexualitet i 1700-talets Sverige.

Inger Lövkrona

Historiska Media, Lund 1999. 255 s.

ETNOLOGEN INGER LÖVKRONA har gett sig i kast med det svårarbetade domboksmaterialet och skriver om ett av historiens mest hjärtknipande brott, barnamord. I juridisk mening definieras barnamord under 1700-talet som moderns dödande av ett oäkta barn vid eller strax efter förlossningen. Boken avhandlar alltså anklagelser om mord på oönskade barn som kommit till utanför äktenskapsens normativa ram.

Boken är lättläst och språket flyter ledigt när författaren med stor inlevelse skildrar händelseförloppen kring de tragiska brotten. Inledningskapitlet är mycket värdefullt. Där presenterar Lövkrona på ett föredömligt sätt sina egna ståndpunkter som forskare. Hon redovisar sitt feministiska ställningstagande och läsaren får veta att hon genom att kombinera en kunskapsrealistisk historiesyn med kunskapsrelativism hoppas nå en slags "sanning".

I det andra kapitlet diskuterar författaren domstolsprotokollen som källmaterial. Vi får en intressant genomgång av texternas tillkomst och uppbyggnad samt vägledning i hur de kan bearbetas med ett textanalytiskt angreppssätt.

RECENSIONER

Studien är uppbyggd kring åtta brottmål från Västergötland under 1700-talet. Annika Larsdotters fall står i centrum medan de sju andra, med Lövkronas ord, används för att kontextualisera Annikas fall.

Författaren målar upp en bild av barnamorden som en konsekvens av genusordningen med ett patriarkalt samhälle där mannen är överordnad kvinnan. Ingen tidigare undersökning har lyft fram könsrelationen vid studiet av barnamord, konstaterar Lövkrona, något som även jag tycker är förvånande efter årtionden av kvinno- och genushistorisk forskning. Problematisering av kön är nödvändig för att förklara barnamorden. Dessa brott måste ses mot bakgrund av mannens överordnade maktposition och hans våld eller tvång gentemot kvinnan, framhåller Lövkrona. Kön, makt och position är nyckelbegrepp i tolkningsmodellen. Manligt våld och tvång genomsyrar analysen. De flesta anklagade barnafäderna i undersökningen var gifta, åtminstone tre var kvinnans husbonde och tre fall rör incestuösa förbindelser. Kvinnorna var ogifta, två av dem trolovade med någon annan än barnafadern. Det är av intresse i sammanhanget att rätten bemödade sig om att utreda mannens delaktighet i brottet. Majoriteten straffades tämligen hårt, med spö och fästning eller höga böter. Två män dömdes till döden medan kvinnorna i dessa fall slapp undan med ett lindrigare straff. Det faktum att rättsmaskineriet inte höll barnafäderna om ryggen är något som Lövkrona kunde ha kastat mera ljus över i sin genusteoretiska analys. Rätten bestod ju trots allt av män som dömdo andra män (och kvinnor).

Att ge sig på ett nytt angreppssätt med tidigare ej provade teoretiska ramar är lovvärt och intressant. Frågan är emellertid om det empiriska materialet håller för Lövkronas feministiska makt- vålds- och tvångsteori. Metoden beskrivs som "närläsning med textanalytiska och narrativa förtecken" (s 33). Närläsning ska förstås som "att läsa mellan raderna" men Lövkrona framhåller att detta ingalunda innebär att hon hänger sig åt intuition eller

godtycklighet (s 32f). Metoden är dock riskabel om forskaren på förhand låst sig alltför mycket vid en bestämd tolkningsmodell. Önskan att få sin teori bekräftad kommer (omedvetet) att styra tolkningen. Arbetssättet kräver en öppenhet och lyhördhet för alternativa perspektiv. Jag menar att det redovisade källmaterialet inte ger otvetydiga belägg för Lövkronas teori. Inte ens i paradfallet, Annika Larsdotter, är det entydigt och klart att barnafadern utövade sexuellt våld eller tvång gentemot kvinnan. Däremot får vi veta att Annika vittnat om att han hotat henne för att hon skulle hålla graviditeten hemlig och sagt åt henne att "gå ut" med barnet efter födseln, vilket dock förnekades av mannen. Med Annikas uttalande om hotelser blir fallet ändå det tydligaste exemplet på någon form av manligt tvångsutövande. Inte i något av de andra sju fallen finns explicita belägg för sexuellt våld och tvång eller påtryckningar gentemot kvinnan att göra sig av med barnet. Lövkrona påstår upprepade gånger att männen utsatt kvinnorna för sexuellt tvång (s 129, 132f, 139, 145). Det empiriska stödet är emellertid svagt och hon skriver själv att "[o]lyckligtvis vet vi inte hur många av de misstänkta barnamörderskorna som tvingats till samlag, men det inledande tvånget spelade enligt min uppfattning en viktig roll för deras beslut" [att döda barnet] (s 150).

Teorin om det inledande sexuella tvånget håller knappast för en mera omfattande studie av barnamordsbrottet. Mitt eget avhandlingssarbete i ämnet (Arbetstitel: "Föräldrars dödliga våld mot späda barn 1684–1900") ger vid handen att majoriteten av de relationer som föregick ett barnamord handlade om sexuella förbindelser mellan två ogifta parter och att husbönder var ytterst ovanligt. Om sexuellt våld, tvång, övertalning eller falska förespeglningar hörde till den gängse bilden, så saknas i vart fall empiriska belägg för det.

Lövkrona säger förvisso att hon inte har som syfte att generalisera. Hon vill endast belysa de barnamord som hon redovisat i sin

bok. Men inte desto mindre sätter hon in sina fall i ett avancerat teoretiskt ramverk. Ett viktigt syfte med teorianvändning är just att lyfta det enskilda fallet till en mera generell nivå och då måste en historiker vara ytterst noggrann när hon gör sitt urval. Forskaren bör fråga sig, som Göran B. Nilsson framhållit, om källmaterialet är träffande och täckande, dvs om det skildrar undersökningsobjektet på ett så allsidigt sätt som möjligt. I förbigående nämner Lövkrona att hon hämtat sina åtta fall från Carl-Martin Bergstrands under 1970-talet publicerade excerptsamling. Tidsspannet är ca 50 år på 1700-talet. Efter mina egna arkivstudier i ämnet vågar jag påstå att det under den tidsperioden tingfördes 100–150 barnamord i Västergötland. Det är alltså en liten minoritet av fallen som hamnat under Lövkronas närläsande ögon. Hon frågar sig inte hur Bergstrand gjorde sitt urval. Kanske återgav han de mest spektakulära fallen. Så mycket står i alla fall klart, att Lövkronas studie inte bygger på ett representativt urval av brottmål. Hon diskuterar inte heller varför hon gör Annika Larsdotters fall till sitt huvudnummer. Hade författaren bemödat sig om att själv på ett systematiskt sätt samla in källmaterial, är det mycket troligt att resultatet blivit ett annat.

Fallet Karin 1776 är i juridisk bemärkelse inte ett barnamord utan ett mord eftersom brottet skedde senare än i direkt anslutning till födseln och barnet var känt. Karin straffades också enligt mordparagrafen, inte barnamordsparagrafen. Skillnaden är i och för sig av mindre betydelse i detta sammanhang, men bör påtalas med tanke på att bevisbördan för mord var betydligt tyngre fram till dess att presumtionen för barnamord avskaffades 1779.^{*}

I det intresseväckande kapitlet "När börjar livet?" resonerar författaren kring barnet som brottsoffer och som individ. Kyrklig och världslig syn på livets början, kroppen och själen behandlas. Här skriver Lövkrona att kyrkan ansåg att barnet fick själ genom dopet (s 188, 192). Detta kan ifrågasättas. Besjälning-

en diskuterades flitigt under 1600-talet och av flera alternativ som alla daterades till före barnets födsel stannade den lutherska kyrkan för att barnet fick själ redan vid konceptionen." I samma riktning pekar den danske kulturhistorikern Troels-Lund då han i sitt klassiska verk "Dagligt liv i Norden på 1500-talet", beskriver hur havande kvinnor uppmanades av prästerna att be en daglig bön för sina ofödda barn så att också de skulle få del av den eviga saligheten även om de dog innan de hunnit döpas.

Slutligen anges felaktigt att revideringen av barnamordslagen pågick fram till 1800-talets slut (s 175). Arbetet med att förändra lagen fortsatte ända fram till 1962, då termen barnamord togs bort och ersattes med barnadrap samtidigt som åtskillnaden mellan brott mot äkta och oäkta barn avskaffades i den nya brottsbalken som trädde i kraft 1965.

Sammanfattningsvis menar jag att Lövkronas bok är ett intressant och välskrivet försök att trampa nya vägar på forskningsfältet. Hennes teoribygge kommer med stor sannolikhet att stötas och blötas av framtida forskning kring barnamord i det tidigmoderna samhället. Själv har hon dock inte, enligt min mening, på ett övertygande sätt lyckats belägga teorin i empirin. Det använda källmaterialet har inte samlats in på ett systematiskt sätt och består med stor sannolikhet inte av ett representativt urval. Framtida forskarvedermödor får visa varthän det leder. Kanske är barnamordsbrottet och omständigheterna kring det så komplexa att generella teorier inte håller. Då måste vi, som Lövkrona, skapa nya och måhända flera olika modeller för att förstå bakgrunden till det grymma och fasansfulla brottet – att mörda ett nyfött barn.

Eva Bergenlöv

* För en läsare med specialintresse av ämnet kan det vara på sin plats att påtala ytterligare några sakfel som smugit sig in i boken. Dessa brister påverkar dock inte forskningsresultatet som helhet. Lövkronas uppgift om att hovrätten kunde ändra en underåtsdom efter 1714 (s 33) har placerats hundra år för sent. Rätt årtal

skall vara 1614. Redan från Svea Hovrätts tillkomst detta år hade överrätten möjlighet att upphäva och ändra underrätternas domar. Vidare uppges felaktigt (s 179) att den sk presumptionen, dvs möjligheten att döma till döden på blotta misstanken om barnamord om vissa indicier förelåg, avskaffades med Gustaf III:s barnamordsplakat 1778. Detta plakat handlade huvudsakligen om skyddet för oäkta barn och möjligheten för ogifta mödrar att förbli anonyma. Presumtionen avskaffades året därpå genom en Kunglig Förordning 20/1 1779.

Inger Lövkrona skriver att Annika skulle anklagas för lönskaläge (s 90, 92). Men i själva verket var det så att även den ogifta parten straffades för enkelt hor. Bötessumman var hälften så stor, 40 daler, som den gifta partens och betydligt högre än för lönskaläge som betecknade sexuellt umgänge mellan två ogifta.

** Se *Gyllene Äpplen, svensk idéhistorisk läsebok*. Band I, Broberg, Gunnar (ed.), Stockholm, 1995, s 462 f. Enligt professorn i kyrkohistoria, Anders Jarlert, förblev uppfattningen att barnet fick själ redan vid befruktningen länge normativ.

De nasjonale strategier

Rune Slagstad

Pax, Oslo 1998. 561 s.

RUNE SLAGSTADS SYNTES av Norges moderna politiska idéhistoria är ett magistralt verk med ovanlig bredd, djup och skärpa. Inte mindre ovanligt är att denna måste-bok för varje nordisk modernhistoriker trots sin strikt vetenskapliga anläggning (inga illustrationer, tättryckta sidor, 75 sidors notapparat) har fått ett osannolikt stort genomslag i den norska offentliga debatten. Mängden av uppföljande recensioner, debattartiklar, seminarier, program i radio och TV har t o m föranlett det alerta Pax-förlaget att avisera en fortsättningsvolym med bidrag från inte mindre än 44 författare!

Denna i Sverige helt otänkbara publiksuccé förklaras väl delvis av att boken trots sitt tungt vägande innehåll är osedvanligt lättläst och rentav spirituell med en uppsjö av träffande iakttagelser och formuleringar. Men huvudorsaken ligger säkerligen i att boken i första

hand uppfattats som ett skarpt angrepp på ensidigt teknokratiskt tänkande hos gammaldags socialdemokrater och moderna neoliberaler.

Detta kan inte förnekas, men det är då viktigt att påpeka att Slagstad klargör sin egen värdeståndpunkt och – framför allt – vetenskapligt sett har ordentligt på fötterna. Författarens förflutna i Sosialistisk Venstre hindrar inte heller att bokens främste hjälte är den såsom urbota konservativ betraktade Fredrik Stang (1808–1884). Det är ingen tillfällighet att Stang får sista ordet i boken med en tidlös uppmaning till nutidens nationella strateger att ”berigtige Almenopinionen” och att ge denna ”den Elevation, uden hvilken den, formeget henvendt paa de materielle og underordnede Interesser, standser Samfundet i dets Fremskridt til virkelig Hæder og Lykke”.

Slagstads huvudtema är nationalstatens hantering av moderniseringsprocessen, en central fråga i Norge och hela Västeuropa alltsedan mitten av 1800-talet. I Slagstads förfarna händer förvandlas nu denna historia från död till levande, dvs han tillför samtidsdebatten imponerande och väl strukturerade mängder av nytt historiskt stoff. Hur har detta gått till? Ja på den punkten iakttar författaren (alltför) gärna en blygsam tystnad utom i sin polemiska notapparat. Men tre djärva metodiska grepp faller åtminstone mig i ögonen.

Moderniseringens inbyggda motsättningar

För det första behandlar Slagstad inte moderniseringsfrågan enbart som en linjär, kumulativ process i traditionell anda utan också som ett *konstant, tidlöst problem*. De nationella strategierna befinner sig visserligen som de ska i en tidstypisk position, men det hindrar inte att de alla tänker och handlar i ett problemläge med grundläggande generella likheter. Det är dessa gemensamma, konstanta drag över tiden, som gör historien aktuell. Genom boken går de som tre konflikterande huvudteman eller vad Slagstad kallar för de tre motiven: ”om en demokratisk rettsstat, om instrumentell nytte och om etisk-ekspressiv identitets-

dannelse" (s 17).

Med denna generella slagruta åstadkommer Rune Slagstad enhet i sitt vittfamnande verk. Men jag vill här fästa uppmärksamheten på två andra fruktbara följder. Det gäller dels restaureringen av den konventionella historieskrivningens förlorare, som Slagstad med sina tidlösa glasögon nu kan återvinna till ett nytt och bättre liv, män som F Stang, J S Welhaven, M J Monrad och J Castberg. Men det gäller också andra kreatörer, som i den konventionella idéhistorien inte ens har uppmärksamrats som förlorare, men som nu med Slagstads *tvärvetenskapliga ansats* med rätta hamnar i fokus. Dit hör män som statistikern A N Kiaer och den socialdemokratiska idrottsideologen Rolf Hofimo. Här platsar framför allt Slagstads nyupptäckte favorit pedagog Erling Kristvik, Norges svar på Ferdinand Tönnies och i varje fall en praktfull inkarnation av Venstrestatens folkbildaretos.

Strategi i stället för taktik

Slagstads konsekventa fasthållande vid en genomgående (tidlös) problematik och hans därmed sammanhängande tvärvetenskapliga ansats betecknar två nya och fruktbara grepp. Återstår att nämna ett tredje. Utan att förneka strukturerernas och de exogena influensernas betydelse koncentrerar Slagstad nämligen sin undersökning till "handlingsideologerna". Dessa dynamiska, dvs makthavande aktörer på hög och låg nivå studeras under fyra mer eller mindre hegemoniska "kunskapsregimer", ämbetsmannastaten, venstrestaten, arbeiderpartistaten och nutidens "skiftende fronter" (dvs ingen regim alls). Detta har krävt ett tvärvetenskapligt hästarbete, som har gjort den ambitiöse författaren till expert på det mesta och de flesta, från teologi till trålfiske, från statsministrar till vägingenjörer (personregistret omfattar 15 sidor). Men det har varit ett lönsamt arbete, ty det visar sig – sannolikt till mångas förvåning – att de talrika nationella strategerna verkligen har varit strateger, dvs de har tänkt i stort även när de handlat i smått, de har velat och kunnat åstad-

komma något i sak och inte bara varit intresserade av att flytta fram sina positioner i en social och politisk maktkamp.

Med denna ansats markerar Slagstad *en välgörande nyorientering gentemot sociala konstruktivister och traditionell politisk historieskrivning* à la Jens Arup Seip, som i reduktionistisk anda koncentrerat sig på taktiken i stället för på strategin. (I och för sig ett garanterat lönsamt grepp, ty säg en stor idé som har etablerats samhälleligt utan hjälp av kortsiktiga och partikulära intressen?). Seip gjorde stor nytta i en förstelnad arbeiderpartistat. Men ett samhälle i den nutida värdekris, som Slagstad så träffande målar upp i bokens fjärde del, ropar på strategiskt nytänkande, och när Slagstad nu öppnar de historiska portarna för ett sådant, ser jag den stora publika framgången som en positiv bekräftelse av behovet.

Norge: ett särfall i Europa

Svenska kulturvetare avundas gärna sina norska kolleger för deras ambition och förmåga att förena strikt vetenskaplighet och hög samhällsrelevans, och Rune Slagstad är ett lysande exempel på den saken. Man kan också avundas Slagstad att han haft Norge att tillgå för sitt pionjärbete. Ty Norge är ett bättre land att studera än de flesta, om man vill få ett fast grepp om den europeiska moderniseringens historia. Att den är gemensam och för Sveriges del i stora stycken parallell är uppenbart. Men i Norge framstår processen oftast i klarare ljus och i bjärtare färger. I Sverige fanns exempelvis ingen Jens Bache-Wiig, ingen näringslivets höjare, som ställde sig i spetsen för ett socialistiskt mönsterprojekt. Och även om det finns nutida svenska politiker, som tänker likadant som Gudmund Hernes, så aktar de sig väldigt noga för att säga "Konngen, det er jeg".

Kort sagt: det historiskt betingade norska självhävdebehovet, trangen till "over evne", till "å kjøre helt ut" ger Slagstad ett lättare spel än en utforskare av de i allmänhet mera färglösa och försiktiga svenska motsvarigheterna. Och det beror förstås på att tonvikten i Norge

ligger lika mycket på nasjonal som på strateg. Till skillnad från Sverige var ju nationalismen i Norge redan från 1814 ett realpolitiskt måste. Det uppmuntrade en generell trang till självhåvdelse, som under de unionspolitiska striderna kom att genomsyra folket.

I våra dagar är det förvisso inte lika självklart för handlingsideologen att definiera sin strategi i nationella termer. Allt luddigt tal om globalisering till trots gäller emellertid för Norges del som för Sveriges, att landet fortfarande utgör en slitstark politisk och kulturell enhet, och att det inom överskådlig framtid kommer att ligga där det ligger. Rune Slagstad gör därför rätt i att själv uppträda som nationell strateg, dock utan några som helst isolationistiska ambitioner. Tvärtom öppnar hans banbrytande arbete nya vägar för internationell och komparativ forskning med djärva metoder, okonventionella perspektiv och fruktbara frågeställningar.

Göran B Nilsson

Krig och kärlighet i 1864. Breve mellem Sønderborgs borgmesterpar Hilmar og Olufa Finsen.

Inge Adriansen

Historisk samfund for als og sundved 1998. 216 s.

FYNDET AV EN OMFATTANDE brevsamling på Det Kongelige Bibliotek i Köpenhamn från krigsåret 1864 av Inge Adriansen, verksam vid Sønderborgs museum, har gett resultat i form av en nära inblick i krigets grymma verklighet. Omslaget till *Krig og kärlighed i 1864. Breve mellem Sønderborgs borgmesterpar Hilmar og Olufa Finsen* utgörs av en vy över det brinnande Sønderborg utsatt för preussiskt bombardemang. Boken är en utgåva av brev mellan borgmästarparet från den 16 mars till den 22 juni 1864.

Adriansens arbete kan ses som ett exempel på historia "underifrån", från den enskilda människans perspektiv. Hur kriget gestaltades för den enskilda individen, som levde mitt i

händelsernas centrum. Brevet ger närhet, visar krigets ohygglighet och meningslöshet. Men Hilmar Finsen är också representant för myndigheterna, han fattar beslut och är genom sitt ämbete en officiell representant för den danska staten. Här i förenas på ett sätt olika nivåer av historia. Finsen tog bland annat initiativ till att ändra skolspråket från tyska till danska, och införde danska i alla klasser och inte bara i de högsta, som tidigare varit fallet. Intressant nog var inte alla positiva till detta. I Sønderborg fanns även många med tysk identitet, och flera tyskspråkiga privatskolor inrättades som en följd av Finsens beslut. I de publicerade breven skildras krigshändelserna, verkställandet av krigsorder från högre nivå, och de konkreta följderna som drabbade de enskilda.

Sønderborgs fyrtioårige borgmästare Hilmar Finsen fick i kraft av sitt ämbete stanna i den krigshärjade staden under striderna, medan däremot hans betydligt yngre, gravida hustru Olufa begav sig i säkerhet till föräldrahemmet i Köpenhamn tillsammans med de tre små barnen. Parets ofrivilliga separation ledde till en intensiv brevväxling. Makarna skrev till varandra varje dag, och från 1864 finns 173 brev bevarade. Inge Adriansen har tagit med de flesta i boken, men förkortat särskilt Olufas brev, som enligt Adriansen innehöll många upprepningar. Läsaren ges i bokens början en kort introduktion om krigsförloppet, förhållandena rent allmänt i Sønderborg, parets biografiska data samt fakta om brevens utseende och praktiska omständigheter kring korrespondensen. Därefter följer breven i kronologisk ordning. Verket avslutas med ett par sidor om krigets avslutning samt makarna Finsens vidare öden. Hilmar Finsen fick efter den danska förlusten av Slesvig posten som landshövding på Island, dit familjen flyttade 1865.

Brevet från Hilmar Finsen ger en god inblick i krigets vardag och villkor för både stridande och civilbefolkning. Han berättar om nerbrända hus och ständigt beskjutning, om granaten som träffade och helt förstörde bar-

nens rum, om sårade och lemlästade. "Idag har det tænt i mange Huse, og man kan vel sige, at Halvdelen af Byen ligger i Aske. Du kan tro, at her har været en saadan Jammer og Elendighed, at jeg mange Gange har takket Gud, fordi Du ikke har været Øjenvidne dertil" skriver Finsen under det intensiva bombardemanget de första dagarna i april. Noggrant redogör han för antalet stupade och sårade, de många som fick amputera det ena eller båda benen, de döende i infektioner. De som kunde lämnade staden, och Finsen hjälpte till med att skaffa vagnar till transporterna. Husvilla stadsbor fick erbjudande från andra orter om fritt logi, bland annat från alla köpstäderna på Fyn, men de flesta ville stanna nära Sønderborg. Efter en tids beskjutning fanns inte heller i borgmästarparets hem en hel ruta, och Finsen anstränger sig för att få ut så mycket som möjligt av familjens möbler och husgeråd ur huset.

Breven från Olufa Finsen speglar naturligt nog delvis en annan verklighet. Barnen, visiter och sällskapsliv, vardagslivet i Köpenhamn. Men fru Finsen följer engagerat med i krigsförloppet och är mycket intresserad av vad som händer. I ett brev frågar hon först efter dottern Ragnhilds dockskåp som denna längtat efter, och i meningen därpå: "Men glem ej at underrette om Skandserne, hvorledes No 4 har det. Det er jo dog vort bedste Værn! ... efter Aviserne idag er Løbegraverne nu 800 Alen fra vore Skandser." Påfallande är också den varma kärleken mellan makarna, som löper som en röd tråd genom hela korrespondensen. Breven är fyllda av kärleksförklaringar och längtan. Olufa talar om vilken lycksalighet det blir att åter få se Hilmar, se hans älskade ansikte, kyssa hans älskade läppar, hålla hans underbara händer mellan sina. Hilmar bekänner i liknande ordalag sin kärlek till hustrun.

Krig og kærlighed i 1864. Breve mellem Sønderborgs borgmesterpar Hilmar og Olufa Finsen är en spännande bok för alla intresserade av krigs- och militärhistoria sedd ur den enskilda individens synvinkel. Skildringen av det be-

skjutna Sønderborg har tyvärr aktuella paralleller i vår tid, och ger detaljerad kunskap om vardagen mitt i kriget. Boken är rikt illustrerad och har också kartor över Sønderborg och trakten däromkring som bilaga. Det jag efterlyser är mer analys av brevens innehåll. Nu presenteras de i kronologisk ordning, vilket ibland verkar lite tröttande. Inge Adriansen har främst fokuserat krigsförloppet så som det speglas i breven. Det är intressant i sig, men det hade också varit givande med en djupare analys. Vad hände med Sønderborgs befolkning i ett längre skede? Flyttade de i större omfattning till andra städer? Hur många återvände? Hur var det med deras solidaritet med avseende på danskt/tyskt? Här finns intressanta problem att ta tag i. Det är frågor som ligger utanför brevens egentliga innehåll och som kanske inte ingår i bokens syfte, men som jag gärna velat veta mer om.

Vidare undrar jag över att så mycket som 50% uteslutits av Olufa Finsens brev. Var dessa 50% bara upprepningar som Adriansen menar, eller sållades en del bort för att det uppfattats som trivialt? Olufa Finsen skrev om sin verklighet i Köpenhamn med vardagsbekymmer om barn och släktingar. Har detta setts som mindre viktigt, inte lika "riktig historia" som kriget? Vi kan inte veta det om vi inte sett originalbreven, men det är viktigt att diskutera urvalsprinciper. Vad väljs bort, och varför? Enligt min uppfattning kunde boken vunnit på om breven, istället för att presenteras kronologiskt, tematiserats. Det hade då inte blivit så många upprepningar. Men utgivna brev är ju också en genre i sig. Det ger en tankeställare för alla intresserade av kvinno- och genushistoria, att Hilmar Finsens brev till hustrun i första hand rapporterar om krigshändelser på ett sakligt, detaljerat sätt, och att Olufa Finsen helt självklart var intresserad av det. Ur den aspekten kan man inte se några åtskilda sfärer mellan könen, eller att kvinnor skulle skyddas från insyn i krigets verklighet, även om Olufa rent fysiskt inte befann sig på krigsskådeplatsen. Och för alla pigor och hustrur i Sønderborg som fick utspisa

de stridande mitt i granatregn och bränder och försöka rädda det som räddas kunde ur den förödda staden, fanns det säkert ingen tid till att fundera över vad som passade för män respektive kvinnor.

Eva Helen Ulvros

Från arbete till hobby. En studie av pedagogisk filantropi i de svenska arbetsstugorna

Ole Olsson

Linköping, 1999.

TEMA BARN I LINKÖPING har via Ole Olsson lämnat ett nytt bidrag till svensk forskning kring barnets historia. Det finns anledning att ge en eloge åt de forskare som tar på sig uppgiften att synliggöra det osynliga barnet i historien. Uppgiften är förvisso inte lätt. Forskarens möjlighet att utvinna kunskap om barnets historia hänger på om det empiriska materialet speglar barnets eller vuxenvärldens uppfattning av det historiska förloppet. Dokument och källor som härrör ur barns historiska verklighet är försvinnande få. Forskaren är mestadels hänvisad till att referera och citera ur material som har sin upprinnelse i vuxenvärldens tillrättalagda uppfattning om barns verklighet. Så också för den som bedriver forskning kring arbetsstugeverksamheten.

Ole Olssons avhandling *Från arbete till hobby. En studie av pedagogisk filantropi i de svenska arbetsstugorna*, som utgivits av *Tema Barn* vid Linköpings universitet ingår i projektet *Barnets århundrade* som stöds av Socialvetenskapliga forskningsrådet. Allt talar således för att Olsson haft ambitionen att utöka vår kunskap om barnet i historien. Det område han valt att utforska gäller den verksamhet som mellan ca 1880–1940 bedrevs vid de svenska arbetsstugorna. Olsson har närmast varit intresserad att vederlägga påståenden om att arbetsstugorna – i form av fritidshem – på ett konfliktfritt sätt kom att integreras i det svenska välfärdssamhället. Enligt hans hypotes överlevde nämligen inte arbetsstugornas

pedagogiska modell de genomgripande samhällsförändringar som ägde rum under åren 1920–1940.

Vilken var då arbetsstugornas pedagogiska modell? Ja, enligt deras skapare och främsta initiativtagare i Sverige, Anna Hierta-Retzius och hennes krets skulle vara ”ett slags hem, der fattiga barn under sina fritider få tillfälle att på ett gagneligt sätt sysselsätta sig och lära nyttiga arbeten, på samma gång de erhålla en måltid såsom lön för detta sitt arbete”. Arbetsstugorna drevs i filantropisk regi, oftast med ekonomiskt bidrag från kommunens fattigvårdsstyrelser, och deras personal bestod mestadels av kvinnor, medan dess styrelser främst inräknade män ur samhällets mer prominenta skara. Arbetsstugorna var alltså en integrerad del i den filantropiska verksamhet som vid denna tid i huvudsak bedrevs av individer, vilka utifrån sin kristna verklighetsuppfattning och med den ryktbara/berömda lutherska arbetsmoralen som förtecken kände en förpliktelse att bistå medmänniskor i nöd.

Olsson tar inte i sin analys upp den problematik som i detta läge uppstod för en ideologiskt medveten arbetarklass – som enligt sitt eget sätt att se – inte kunde acceptera att deras barn indoktrinerades av en förhatlig borgarklass som med kristna förtecken bedrev kärleksverksamhet. Enligt min mening kunde Olsson genom att synliggöra den religiösa kontexten ha fått ytterligare stöd för sin hypotes att arbetsstugornas ideologi var svår att inkorporera i den svenska välfärdsstaten. Socialistiskt medvetna ideologer hade redan från början ställt sig avvisande till arbetsstugorna, varför man kan förutsätta att de och deras efterföljare bland välfärdsstatens entreprenörer vägrade att i folkhemmet inlemma en verksamhet vars tankemönster emanerade ur en kristen/borgerlig föreställningsvärld.

Olsson vill hellre förklara arbetsstugornas nedgång och fall utifrån den pedagogiska aspekten; inte med *arbete* utan med berikande *hobbyverksamhet* önskade välfärdsstaten se barnen sysselsatta under fritiden. Detta berodde i sin tur på ”ett nyväckt intresse för

barns väl och ve kring sekelskiftet 1900” som senare fick genomslag i den svenska välfärdsstaten. Detta ser Olsson som huvudorsaken till att arbetsstugorna inte kom att integreras i det svenska välfärdsbygget och hans slutsats blir: ”Synen på barndomen hade ändrats på ett sådant sätt att arbete inte längre ansågs som en lämplig syssla för skolbarn, såvida det inte definierades och ägde rum inom ramen för skolans verksamhet.” Mycket tyder på att Olsson har rätt härvidlag, men kanske kunde han via utredningar som speglar den ideologiska diskussion som föregick framväxten av de svenska fritidshemmen gjort läsaren än mer övertygad om hypotesens bärlighet.

Olsson har genom sin forskning bidragit till att fördjupa vår kunskap om den verklighet som bjöd burgna människor att ägna sig åt filantropiskt arbete bland barn och i samma mån tvingade nödställda människor ur proletariet att acceptera denna form av hjälp. Olsson har kunnat välja ut ett rikhaltigt empiriskt material av rapporter och styrelseprotokoll. Om hur verkligheten gestaltade sig för de enskilda barn som deltog i arbetsstugeverksamheten ger avhandlingen tyvärr ringa upplysning. De som en gång bevistade arbetsstugorna kan inte längre vittna om hur verksamheten tedde sig ur barnets ögon. När jag vid slutet av 1970-talet slutfört en mindre undersökning om arbetsstugan för gossar i Lund skickade jag min rapport till den namnkunnige Ragnar Blomqvist som enligt uppgift under barndomen deltagit i denna verksamhet. När jag fick hans svarsbrev föresvävade mig tanken att fördjupa min undersökning genom att med hjälp av intervjuer få ytterligare kunskap om den verklighet som en gång var de barns som deltog i arbetsstugeverksamheten. Tyvärr stannade det vid en tanke, men av Ragnar Blomqvist svarsbrev anade man att det kunde upplevas som stigmatiserande att befinna sig bland dem som fick åtnjuta denna form av välgörenhet. Om denna känsla var förhärskande hos merparten av arbetsstugornas elever är det inte ägnat att förvåna att verksamheten senare kom att utmönstras av

den svenska välfärdsstatens ideologer. Olssons avhandling uppmärksammar på ett förtjänstfullt sätt en verksamhet som hittills givits alltför lite utrymme inom svensk filantropiforskning.

Inger Hammar

Världen i Uppsalaperspektiv. Uppsala studentkår 1930–1990

Torgny Nevéus, red

En bok till studentkårens 150-årsjubileum. Uppsala 1998. 496 s.

VAD SOM HÄNDER I universitetsvärlden är faktiskt ofta ganska viktigt. Det är en ideologiskt känslig miljö. Trender märks ovanligt tydligt där. Dessutom är universitetsåren av stor formativ betydelse för de studenter som passerar.

En mycket välmatad volym har kommit som behandlar Uppsala studentkår åren 1930–1990. Boken är viktig för Uppsalastudenter, men även andra kan läsa den med stort intresse, bl a därför att vad som är sanning i och om Uppsala en viss tid oftast är sanning i och om Lund samma år. Boken är rikt illustrerad, författarna engagerade, och redaktören, Torgny Nevéus har mycket heder av sitt verk.

Boken sönderfaller i två ungefär lika stora delar, en kronologisk framställning av sex olika författare och sedan tio tematiska uppsatser, som behandlar bl a undervisningen, studentskorna, obligatoriefrågan, studenthälsovården och studenttidrotten. I slutet finns fyra samtal med förgrundsgestalter, och det är givetvis intressant att se vilka som här utplockats, och personerna är Karl-Gustaf Hildebrand, Harald Riesenfeld, Torgny Segerstedt samt Karl Söderberg. De två sistnämnda har hunnit dö innan boken kommit ut. Söderberg torde vara den av de fyra som är minst känd utanför Uppsalaregionen. Han var studentkårsordförande 1935/36, aktiv socialdemokratisk kommunalpolitiker och en stor älskare och gynnare av V-Dala nation.

De olika författarna har varit mycket aktiva under den tidsperiod eller inom det område

som de beskriver, med ett undantag. Dagens Nyheters förre chefredaktör Svante Nycander skriver om perioden 1930–45. Det är också på denna uppsats jag här vill koncentrera mig.

Nycander utgår ganska mycket från min bok *Lunds universitet under andra världskriget* (1996), och han söker teckna en mycket positiv motbild av Uppsala: "Nazismen var svag på gränsen till betydelselös i Uppsala. Det var mer än en gradskillnad mot Lund, både bland professorer och studenter. --- Den livliga toleranta debattmiljön vid Uppsala universitet desarmerade till stor del de högerreaktala tendenserna."

När han hänvisar till min bok, sker det med orden: "Författaren betonar att det fanns fler nazistsinnade i Lund än vid andra lärosäten." Nu uttrycker jag det mer nyanserat än så, för jag är inte den som kan rannsaka hjärtan och njurar på 1930- och 1940-talens människor. Jag säger efter ett rätt utförligt resonemang att det fanns fler kända utslag av pronazism i Lund än vid andra lärosäten, och jag gör två viktiga tillägg, som inte framgår hos Nycander: En sådan undersökning som den om Lunds universitet har inte gjorts om något annat universitet eller högskola, och den påfallande aktiva pronazismen i Lund bidrog till att framkalla en påfallande aktiv och välartikulerad antinazism.

Svante Nycander säger att nästan inga, inte heller Per Engdahl ledaren för den fascistiska nysvenska rörelsen, ville beteckna sig själva som nazister. Men Nycander berättar inte vad som kan utläsas ur Uppsala universitetskatalog, att det sedan 1931 fanns en nationalsocialistisk studentförening. Den hade till uppgift att "samla svensk akademisk ungdom till kamp för den nationalsocialistiska världsåskådningen", och den var ansluten till Sven-Olov Lindholms nazistparti. 1934 fanns det två nationalsocialistiska studentklubbar. Förmodligen var den andra då ansluten till Birger Furugårds parti. Men dessutom fanns sedan 1932 en nysvensk studentklubb, alltså knuten till Engdahls fascistiska rörelse. Vidare fanns det en Nationell Studentklubb, knuten till de

antidemokratiska organisationerna Sveriges Nationella Ungdomsförbund och Sveriges Nationella Förbund. Alla dessa föreningar stod till höger om Heimdal.

Nycander polemiserar i sin uppsats mot Jakob Lindberg som talat om Åke Leissner, Arvid Fredborg; Igor Holmstedt och Bengt Olov Henning som ledande företrädare för de nationalistiska och nazistiska studenterna. Bl a var de aktiva i Bollhusdebatten 1939 och fick då bifall. Men Lindberg ger en korrekt beskrivning av "de fyras gäng". Åke Leissner och Arvid Fredborg hade länge suttit i styrelsen för Nationella Studentklubben. Igor Holmstedt hade suttit i styrelsen för den fascistiska nysvenska studentklubben. De båda klubbarna gick 1938 samman. Bengt Olov Henning var "ledare" för Uppsalas studentnazister.

Givetvis skriver Svante Nycander om den sk Bollhusdebatten den 17 februari 1939, då en klar majoritet bland de närvarande Uppsalastudenterna sade nej till att tio tysksjudiska läkare skulle få komma in i Sverige. Nycander har en ganska förstående inställning och understryker arbetsmarknadsargumenten. Vi kan dock som komplement till debatten se på skriften *Den svenska linjen*, som utkom i augusti 1940, alltså då Hitlerregimens karaktär var ännu mera klarlagd. Bland författarna fanns Arvid Fredborg och Åke Leissner. I skriften står bl a följande: "Försök att i större antal placera judiska flyktingar som yrkesutövare i vårt land ha vållat stark irritation och skall även i framtiden skapa konflikter. --- Det gäller för oss att se till att något behov av immigration ej finnes." Dock bör man enligt denna skrift hämta hem svensktalande som finns i främmande land, först estlandssvenskar och sedan USA-svenskar. Summan blir således att tio tysksjudiska läkare inte kunde få komma in i landet men alla estlandssvenskar och sedan alla amerikaner med "svenskt blod".

I fråga om professorernas politiska sympatier uttalar sig Svante Nycander kort: "Bortsett från rasbiologen Herman Lundborg, som gick i pension i början av trettioalet, tycks

ingen Uppsalaprofessor ha gjort sig känd för nazistsympatier. Det fanns ingen motsvarighet till Fredrik Böök, Karl Olivecrona eller Gottfrid Carlsson.”

Först kan sägas att man inte alltför fort bör gå förbi Herman Lundborg, chef för det rasbiologiska institutet som han ledde i rasistisk och så småningom nazistisk anda åren 1921–35. Men så finns det några personer som Nycander inte nämner, främst professorn i rätts-historia K G Westman. Han var den ende från Sveriges båda klassiska universitet som satt i regeringen under krigsåren, som justitieminister. Synnerligen frikostigt slog han till mot tidningar, som vågade komma med kritik mot Nazityskland. Hans attityd framgår av en beryktad dagboksanteckning om Torgny Segerstedt: ”Hans judiska älskarinna har undanträngt hans svenska själ och ersatt den med en judesjäl.”

Det fanns också andra. Carl Axel Reutersköld, professor emeritus i statsrätt, förvaltningsrätt och internationell rätt i Uppsala, och tidigare – liksom Westman – riksdagsman för bondeförbundet, medverkade i den nazistiska Dagsposten. De akademiker som 1944 kämpade för denna tidnings fortbestånd var Reutersköld, Gottfrid Carlsson och anatomiprofessorn Gösta Häggqvist vid Karolinska institutet.

Ytterligare en person, märkbar även i Lund, var den pensionerade astronomiprofessorn Hugo von Zeipel. När regimen i Norge den 30 november 1943 stängde Oslo universitet och sände de kvarvarande studenterna till koncentrationsläger, så protesterade Lunds vetenskapliga samfund genom att avbryta alla förbindelser med Nazityskland. Den som mest ideologiskt reserverade sig mot detta beslut var ingen lundensare utan von Zeipel, som i egenskap av ledamot av Fysiografiska sällskapet skrev: ”Det är uppenbart att endast Tyskland kan avvärja den fara som för närvarande hotar den europeiska kulturen från öster. Den antityska agitationen i Norden ökar denna fara och bör därför ej uppmuntras mot nödvändiga tyska kraftåtgärder.”

Vi har vidare Emanuel Linderholm, professor i kyrkohistoria i Uppsala 1919–37. Han var ordförande i Sveriges Religiösa Reformförbund och hade stora sympatier för nazismen. Förbundet ville ha bort ”myterna” ur kristendomen och kom därför nära nazisternas ”positiva kristendom”.

Slutligen kan nämnas att Lunds tre mest kända pronazistiska professorer samtliga kom från Uppsala, teologen Hugo Odeberg, juristen Karl Olivecrona och historikern Gottfrid Carlsson. När det gäller den förstnämnde vet jag ingenting i Uppsalamiljön som medverkade till det ideologiska ställningstagandet. För Olivecronas och Carlssons del fanns däremot ett sådant arv.

Olivecrona var en synnerligen trogen lärjunge till filosofiprofessorn Axel Hägerström. De lärde ut att det inte finns någon rätt eller rättigheter vid sidan av eller som grundval för lagen. Det är lagen som skapar rätten. För Olivecrona kom det att innebära att när Nazityskland hade makten hade det också rätten. Signifikativt är att en judisk flykting och filosofiprofessor i Göteborg, Ernst Cassirer, insåg hur farlig Hägerströms lära var och gjorde en mycket grundlig vidräkning med hans filosofi.

Gottfrid Carlsson kom från Harald Hjärnes och hans lärjungars seminarium, präglad av en hög uppfattning om svensk stormakts-tid och kult av Karl XII. Med lärofadern i spetsen såg de den tyska kejsarmaktens kamp mot Ryssland under första världskriget som en fortsättning på Karl XII:s strider mot de slaviska folken, och många betraktade Hitlers kamp under andra världskriget på liknande sätt.

Summan blir att jag vidhåller mitt omdöme från 1996, att det fanns fler kända utslag av pronazism i Lund än vid andra lärosäten. En sådan väsensskillnad mellan Uppsala och Lund som Svante Nycander tecknar tror jag dock inte på.

S.O

Hjalmarsonaffären. Ett politiskt drama i tre akter.

Ulf Bjereld

Nerenius och Santérus Förlag, 1997. 177 s.

HJALMARSONAFFÄREN UTSPELADES hösten 1959 sedan den socialdemokratiska regeringen beslutat att i strid mot praxis inte acceptera högerpartiets ledare, Jarl Hjalmarson, som ledamot av den parlamentariskt sammansatta svenska delegationen vid FN:s generalförsamling. Det normala förfarings sättet var att partierna nominerade egna kandidater och att regeringen därefter rutinmässigt utnämnde dem. Som motivering för beslutet anfördes att högerledarens åsikter i utrikes- och säkerhetspolitiska frågor kraftigt avvek från den officiella svenska utrikespolitiken. Han kunde därför inte ingå i en delegation vars medlemmar hade ställning som regeringens ombud. Nu har docent Ulf Bjereld, statsvetare i Göteborg, ägnat Hjalmarsonaffären en särskild studie inom ramen för forskningsprogrammet "Sverige under kalla kriget" (SUKK), som genomförs i samarbete mellan historiska institutionen vid Stockholms universitet och statsvetenskapliga institutionen vid Göteborgs universitet.

Undersökningen är baserad på ett varierat källmaterial, främst riksdagstryck, handlingar i utrikesdepartementets arkiv samt några privatarkiv. Vad gäller de tre centrala aktörerna i Hjalmarsonaffären har huvudpersonen själv inte efterlämnat några samtida anteckningar. Det har däremot utrikesminister Östen Undén och statsminister Tage Erlander. Undéns utförliga dagboksanteckningar är sedan länge tillgängliga för forskning. Det samma gäller tyvärr inte beträffande Erlanders dagböcker. Sonen Sven Erlander lär dock ha planer på att publicera dem. Det är därför lätt att instämma med Bjereld att "det är närmast ett nationellt intresse att en sådan utgivning kommer till stånd snarast möjligt". Vad gäller Hjalmarsons agerande har Bjereld kunnat komplettera bilden av spelet på hög politisk nivå med uppgifter från ledande högerpolitiker, främst

minnesanteckningar från partiets andre vice ordförande Gunnar Heckscher och Erik R. Hagbergs rikhaltiga dagboksanteckningar. Hagberg var riksdagsman för fyrstadskretsen och medlem av förtroenderådet..

Framställningen av "dramat" är indelad i tre akter. I den första akten ges en bakgrund till Hjalmarsonaffären. Som partiledare visade Hjalmarson stort utrikespolitiskt intresse och bestämde nästan enväldigt partiets linje i utrikesfrågorna. Endast sällan diskuterades dylika frågor i förtroenderådet eller riksdagsgruppen. Under Hjalmarson slöt högerpartiet upp kring den alliansfria neutralitetspolitiken samtidigt som det förespråkade en mera uttaland "västorientering" av utrikespolitiken. Redan i sin första remissdebatt som partiledare 1950 föreslog Hjalmarson en "ny giv" inom utrikes- och säkerhetspolitiken i form av begränsat militärt samarbete med Natoländerna Norge och Danmark. Han deklarerade samtidigt att den svenska neutraliteten endast gällde så länge Skandinavien lämnades i fred och inte angreps militärt. Sverige skulle således inte förhålla sig passivt om Danmark eller Norge råkade i krig. Två år senare föreslog Hjalmarson svensk-danskt samarbete kring försvaret av den danska ön Bornholm. Båda förslagen mötte emellertid starkt motstånd från den socialdemokratiska regeringen och Hjalmarson tvingades till reträtt.

När den svenska regeringen i november 1958 meddelade utrikesnämnden att den planerade att inbjuda Chrusjtjov att besöka Sverige avrådde Hjalmarson med motivering att man borde undvika besök av "chefer i diktatorländer". Regeringen stod på sig och i februari 1959 inbjöds Chrusjtjov att besöka Sverige under sommaren samma år. Både Hjalmarson och folkpartiledaren Bertil Ohlin protesterade då offentligt mot den sovjetiske diktatorns besök. Hjalmarson engagerade sig också i den s.k. Augustikommittén som bildats i syfte att skapa opposition mot besöket. Enligt Bjereld agerade Hjalmarson utifrån ideologiska och moraliska motiv: han avskydde Sovjetunionens omänskliga politiska sys-

tem, förtrycket i Östeuropa och den aggressiva sovjetiska utrikespolitiken. Högerledarens deltagande i kampanjen mot Chrusjtjov syftade således inte primärt till en omorientering av den svenska utrikes- och säkerhetspolitiken.

Enligt Bjereld fanns det ett starkt internt missnöje inom högerpartiet med Hjalmarsons långtgående uttalanden i utrikespolitiska frågor och inte minst i samband med Chrusjtjovbesöket. Till grupperingen hörde namnkunniga riksdagsmän som Knut Ewerlöf, Martin Skoglund, Gösta Bohman och Erik R. Hagberg. De förhöll sig emellertid passiva eftersom Hjalmarson ansågs outhärdlig för partiet inför riksdagsvalet 1960. Frågan är dock om inte Bjereld överdriver partisplittningen. Det var inte frågan om en organiserad grupp med gemensamt program. Det är möjligt att Skoglund uttryckte gruppens åsikt när han menade att det låg i Sveriges intresse att besöket genomfördes under lugna och värdiga former när beslutet om inbjudan väl var fattat. En genomgång av Hagbergs dagboksanteckningar för 1959 visar att även partistrategiska överväganden spelade en roll: Hjalmarsons utrikespolitiska agerande kunde omöjliggöra en eventuell framtida borgerlig regering eller högerledarens medverkan i en samlingsregering om det utrikespolitiska läget eller de dåliga statsfinanserna framtvingade en sådan. I ett sådant läge var en ny koalition mellan socialdemokraterna och centerpartiet tänkbar och disponerade då över ett betydande parlamentariskt underlag. "Men en sådan anordning vore sannerligen ingenting att önska sig ur borgerlig synpunkt" (Hagbergs arkiv, LUB).

Sommaren 1959 tog "dramats" andra akt sin början. I mitten av juli kom det chockerande beskedet att Chrusjtjov beslutat inställa sin nordiska rundresa. På sovjetisk sida motiverades beslutet med att det pågick en anti-sovjetisk kampanj i Sverige som den socialdemokratiska regeringen inte gjort något för att förhindra. Utrikesminister Undén agerade snabbt och lyckades en vecka senare under

kuppertade former förmå sommarregeringen att utestänga Hjalmarson från den svenska FN-delegationen. Undén hade länge varit irriterad över högerledarens skarpa kritik av Sovjetunionen och av socialdemokraterna för påstådd undfallenhet gentemot den mäktige grannen i öster. Han agerade av allt att döma impulsivt, utan att i förväg informera statsministern, som liksom andra tunga socialdemokratiska statsråd var frånvarande vid regeringssammanträdet. Efter genomgång av det UD-material som utrikesministern hade som underlag för sitt agerande menar Bjereld att beslutet var säkerhetspolitiskt motiverat: Undén ville markera sitt missnöje med Hjalmarsons utrikespolitiska piruetter och stärka den svenska neutralitetspolitikens trovärdighet. Ett problem i sammanhanget är att källmaterialet ger utrymme även för andra tolkningar. I rapporterna från de svenska beskickningarna i Norden och Sovjetunionen fästes tilltro till de officiella sovjetiska motiven till det inställda besöket. Beskickningarna i Västeuropa betecknade dem däremot som svepskäl. Istället skulle Chrusjtjov ha insett att det inte fanns några politiska vinster att inkassera sedan Undén i ett tal i juni 1959 avfärdat ett sovjetiskt förslag om att Skandinavien jämte Östersjön skulle bli en kärnvapenfri zon i vilken det inte skulle få finnas några utländska militära baser. Eller så ville Chrusjtjov stoppa Finlands pågående förhandlingar om ett närmande till frihandelsblocket EFTA. Även andra möjliga motiv framfördes.

Den tredje akten handlar om varför beslutet blev offentligt. Det var nämligen från början inte meningen att petningen av Hjalmarson skulle bli allmänt känd. Högerpartiet skulle i stället ges möjlighet att utse en annan kandidat till FN-delegationen. Hjalmarson gick efter kontakter med Erlander och Undén med på en kompromiss: det skulle i regeringskommunikén heta att han var förhindrad att resa till New York p.g.a. stundande förhandlingar med regeringen om den ekonomiska politiken. Även högerledaren ville således hålla en låg profil. Efter möte med förtroenderå-

RECENSIONER

det återkom Hjalmarson med nya krav, vilka om de uppfyllts i praktiken skulle ha rivit upp regeringsbeslutet. Samtidigt ökade risken för att kontroversen skulle bli känd genom "läckor" i riksdagen. Mot denna bakgrund enades Erlander och Hjalmarson om att det inte längre var meningsfullt att försöka nå en kompromiss. Hjalmarsonaffären var ett faktum.

Det var inrikespolitiska motiv som ledde till att affären blev offentlig, menar Bjereld. När det inte längre gick att undvika offentlighetens ljus gällde det att kamma hem inrikespolitiska poäng. Socialdemokraterna ville visa att högern var utrikespolitiskt opålitligt medan högerpartiet ville ge bilden av en mot Moskva undfallen svensk regering. På denna punkt kunde Bjereld med fördel ha utvidgat sin framställning med en redogörelse för det spända inrikespolitiska läget i Sverige och den svåra parlamentariska situation som uppstått efter nyvalet till andra kammaren 1958: de socialistiska partierna hade 116 mandat mot 115 för de tre borgerliga partierna. Eftersom talmannen var socialdemokrat och enligt då gällande grundlag inte fick rösta var det i praktiken frågan om en lotteririksdag. Genom att sätta det största oppositionspartiet i utrikespolitisk karantän skulle det borgerliga regeringsalternativet i svensk politik försvagas. Detta kan mycket väl ha varit ett motiv för att offentliggöra utslutningen av Hjalmarson. Här kan man för övrigt finna en parallell i den socialdemokratiska regeringens beslut, att Sverige som enda västdemokrati skulle lägga ned sin röst när FN år 1951 stämplade det kommunistiska Kina som angripare i Korea. Den nedlagda rösten hade resulterat i utrikespolitisk strid med högern och folkpartiet och ett politiskt närmande till det neutralistiska bondeförbundet. Hösten samma år gick de båda partierna samman i en koalitionsregering. Samma situation kunde mycket väl ha uppstått i Hjalmarsonaffärens kölvatten 1959.

Genom sin skickligt utförda analys av Hjalmarsonaffären har Ulf Bjereld kastat nytt ljus

över ett viktigt skede i svensk utrikespolitik under det kalla kriget. I ett efterhandsperspektiv utgör denna affär kulmen på de mångåriga motsättningarna mellan högerpartiet och socialdemokraterna om den svenska neutralitetspolitiken och om relationerna till Sovjetunionen. Hjalmarsonaffären sätter också punkt för den defensiva och relativt återhållsamma Undénlinjen inom svensk utrikespolitik. Den senare skulle under 1960-talet komma att stegvis ersättas av den s.k. aktiva utrikespolitiken med dess fokusering på frågor om rättvisa och solidaritet med fattiga länder i tredje världen samt en självständig svensk hållning mellan maktblocken.

Bengt Nilson

Interdependens, konflikt och säkerhetspolitik. Sverige och den amerikanska teknikexportkontrollen.

Ulrika Mörth & Bengt Sundelius

Nerenius och Santérus Förlag, 1998. 202 s.

EKONOMISK KRIGFÖRING har alltsedan det andra världskriget utgjort ett centralt inslag i amerikansk utrikespolitik. Under det kalla kriget försökte USA energiskt förhindra export av strategiska varor till östblocket i syfte att försvaga dess militära förmåga och industriella kapacitet. Som ett led i denna politik bildade USA tillsammans med övriga Nato-länder år 1949 COCOM (Co-ordinating Committee for East-West Trade), ett hemligt organ för exportkontroll gentemot det kommunistiska Östeuropa. Sverige erbjöds att bli medlem, men avböjde med hänvisning till neutralitetspolitikens krav. Embargopolitiken kom därefter att följa de växlande konjunkturen i det kalla kriget och bedrevs med särskild skärpa fram till Stalins död och Korea-krigets slut 1953 och under 1980-talet. Den senare perioden, "det andra kalla kriget", utlöstes av den sovjetiska inmarschen i Afghanistan och händelserna i Polen 1980. I boken "Interdependens, konflikt och säkerhetspolitik" riktas nu sökarljuset mot hur 1980-talets amerikanska exportkontrollpolitik beträffan-

de högteknologi kom att påverka relationerna med Sverige. Författare är Ulrika Mörth och Bengt Sundelius, statsvetare i Stockholm respektive Uppsala, och deras studie ingår i forskningsprogrammet "Sverige under kalla kriget" (SUKK).

Eftersom ämnet ligger så nära i tiden har de amerikanska och svenska arkiven inte varit tillgängliga för forskning. För att belysa hur Sverige berördes av Reaganadministrationens aggressiva tolkning av den amerikanska lagstiftningen beträffande teknikexportkontroll har författarna därför tvingats lägga pussel med utgångspunkt från den omfattande amerikanska vetenskapliga litteraturen på området. Pusselbitarna har bestått av mödosamt insamlade uppgifter från det svenska riksdagstrycket, statliga utredningar, dagstidningar, kommersiella tidskrifter som *Affärsvärlden* och *Handelskammartidningen* samt tekniska facktidskrifter som *Ny Teknik* och *Modern Elektronik*. En värdefull otryckt källa har man kunnat utnyttja, nämligen ÖB Lennart Ljungs dagboksanteckningar för åren 1980–1986. Därtill kommer intervjuer med några anonyma, centralt placerade svenska beslutsfattare. Mot bakgrund av detta komplicerade källäge gör författarna inte anspråk på ha hittat den historiska sanningen utan konstaterar att "en sådan insikt måste invänta den mer djuplodande historiska forskning, som baseras på ett bredare och ännu otillgängligt källmaterial".

Det går dock att komma långt med den använda metoden. Då Gunnar Adler-Karlsson på 1960-talet i sin doktorsavhandling "Western Economic Warfare 1947–1967: A case study in foreign economic policy" (1967) analyserade västmakternas ekonomiska krigföring mot de kommunistiska länderna arbetade han på delvis samma sätt. De preliminära resultat han uppnådde beträffande Sveriges hemliga anslutning till västmakternas embargostrategi i början av 1950-talet har sedan arkiven öppnats för forskning bekräftats av flera studier. Det gäller t.ex. Birgit Carlssons undersökning av det s.k. ryssavtalet 1946, "Han-

delspolitik eller politisk handling: Sveriges handel med öststaterna 1946–1952" (1992) och min egen uppsats om påtryckningarna från västmaktsställ mot Sverige under Koreakriget, "Undéns tredje väg: Sverige i det kalla kriget 1950–52" (publicerad i *Scandia* 1994:1). Då var det den svenska kullagerexporten som stod i fokus för västmakternas uppmärksamhet. Under 1980-talet var målet att stoppa reexport och smuggling av avancerad teknologi från USA och andra västdemokratier via det neutrala Sverige till "ondskans imperium", Sovjetunionen och dess östeuropeiska satellitstater.

Utgångspunkten för Mörths och Sundelius studie är att Sverige var mycket "sårbart" för påtryckningar eftersom det var starkt beroende av högteknologiimport från västmakterna. Enligt en undersökning utförd av Stockholms Handelskammare (1984) kunde 64% av de tillfrågade svenska företagen inte klara sig utan tillgång till amerikansk elektronik. Samtidigt hade Sverige behov av speciell västlig vapentechnologi för att upprätthålla den väpnade neutraliteten. Då den internationella spänningen ökade under 1980-talet moderniserades den förhållandevis liberala amerikanska exportkontrollagen från 1976. Parallellt med detta pressade USA de till en början motsträviga västeuropeiska medlemmarna i COCOM att skärpa sin teknikexportkontroll. Därefter återstod endast att förhindra "teknikläckage" via de neutrala industristaterna för att den amerikanska ekonomiska containmentpolitiken skulle bli komplett. I det militära högkvarteret Pentagon ansågs Sverige överhuvud vara ett "riskabelt" land sedan det 1980 uppdragats att det svenska företaget Datasaab i strid mot gjorda utfästelser till amerikanska myndigheter exporterat ett lufttrafikledningssystem med amerikanska elektronikkomponenter till Sovjetunionen. Kort tid därefter bröt även ASEAN mot teknikembargot.

Datasaab-affären väckte stor irritation i Washington och medförde utöver kraftiga böter för företaget även ihållande amerikanska krav på garantier för att ingen avancerad

RECESSIONER

teknologi skulle kunna reexporteras via Sverige till öststaterna. Den svenska regeringen försökte parera kraven med att framhålla att den inte kunde göras ansvarig för brott mot civilrättsliga avtal mellan amerikanska licensmyndigheter och svenska företag och hävdade att industrin frivilligt kunde kontrollera teknikexporten genom sina branschorganisationer. En direkt inblandning av regeringen behövdes därför inte. I längden kunde dock Sverige inte stå emot de amerikanska påtryckningarna. Dels riskerade Sverige att halka efter som industrination om det inte fick tillgång till avancerad teknologi, något som hotade välfärdspolitiken och förmågan att finansiera ett effektivt försvar. Dels kopplade man från amerikansk sida tillståndet att importera avancerad militär teknologi från USA – bl.a. jaktroboten Sidewinder till Viggen och en motor till det planerade JAS-flygplanet – till frågan om svensk kontroll av civil högteknologi.

För att hantera en av 1980-talets stora säkerhetspolitiska utmaningar, den amerikanska teknikexportkontrollen, tillgrep man på svensk sida i huvudsak fyra strategier: nationell mobilisering, nationell anpassning, mellanstatlig förhandling och transnationell penetration. Den förstnämnda strategin gick ut på att satsa på forskning och utveckling, så att Sverige hade något att erbjuda i utbyte mot import av annan högteknologi. Därigenom skulle kostnaderna för en konflikt med Sverige öka dramatiskt. Den andra strategin gick ut på att under stort hemlighetsmakeri successivt anpassa sig till de amerikanska kraven. Den officiellt deklarerade neutralitetspolitiken till trots befann sig Sverige under 1980-talet otvivelaktigt på eftergifternas slutande plan: år 1981 slöts ett nytt ramavtal mellan Sverige och USA om krigsmateriel och sekretesskydd, 1982 blev Försvarets Materielverk (FMV) centrum för frivillig kontroll av civil teknik med statliga garantier, 1984 fick tullen utökade resurser, 1986 fick staten ökat ansvar för teknikexporten genom en särskild exportkontrollförordning, 1990 fick de svens-

ka handelskamrarna till uppgift att övervaka teknikimporten så att den inte reexporterades österut, osv. I gengäld ströks Sverige 1986 från Pentagons svarta lista beträffande högteknologi och klassificerades året därpå på amerikansk sida som samarbetspartner till COCOM! Denna utmärkelse måste betraktas som anmärkningsvärd mot bakgrund av den svenska regeringens beslut 1967 att bryta med COCOM och inte längre i hemlighet följa dess exportkontrollistor. Sverige var således tillbaka på samma ruta som 1951, då det blev informell medlem av COCOM och en viktig länk i västmakternas embargo politik. En ytterligare belöning för sitt ur neutralitetspolitisk synvinkel diskutabla agerande var att Sverige som första land utanför Nato fick en lika förmånlig ställning som handelspartner beträffande krigsmateriel som militärt allierade länder.

Den tredje strategin, mellanstatlig förhandling, karakteriserades under hela 1980-talet av en svensk "charmoffensiv" visavi USA. Svenska politiker och diplomater åkte i skytteltrafik över Atlanten medan Stockholm besöktes av en lång rad betydande amerikanska politiker och statstjänstemän. Enligt författarna "kröntes" det bilaterala besöksutbytet på hög nivå 1987 med en statsbankett i Vita huset med president Reagan som värd och statsminister Ingvar Carlsson som gäst. Ett viktigt resultat av de mellanstatliga förhandlingarna blev ett bilateralt tullavtal, vilket innebar att Sverige de facto införde statlig importkontroll. År 1989 kunde dåvarande utrikesministern Sten Andersson under ett USA-besök nöjd konstatera att de svensk-amerikanska relationerna aldrig varit bättre. Till detta bidrog sannolikt även den fjärde strategin, transnationell penetration. Inom denna spelade industriledare som Peter Wallenberg och Per Gyllenhammar uppenbarligen en viktig roll genom sina kontakter inom Reagan-administrationen, kongressen och det amerikanska näringslivet. Förre utrikesministern Henry Kissinger var exempelvis ombud för Wallenbergintressen i USA. Samma möjlig-

het att nå in i den amerikanska politiska processen gav sannolikt de svensk-amerikanska industriallianser och samarbetsavtal som inicks vid denna tid mellan Saab och General Motors respektive Volvo Flygmotor och General Electric, för att bara nämna några.

Det råder avslutningsvis ingen tvekan om att Ulrika Mörth och Bengt Sundelius med sin välskrivna, intressanta och synpunktrika studie av det diplomatiska spelet kring den amerikanska teknikexportkontrollen och Sverige har ställt småstaternas dilemma i en värld dominerad av stormakterna i intressant belysning. Genom deras banbrytande arbete har ett nytt, spännande och angeläget område i vår nutidshistoria öppnats upp för forskning.

Bengt Nilson

Kön och politiskt våld. Attityder under svensk efterkrigstid

Ulf Bjereld

Södertälje 1998, Gidlunds Förlag, Hedemora, 156 sidor

Framsidan på boken *Kön och politiskt våld. Attityder under svensk efterkrigstid* av Ulf Bjereld visar en del av Delacroixs kända målning *Friheten på barrikaden* från 1830. Strid och döda människor i dunkla rökmoln, men också den franska blå-vit-röda flaggan höjd till ett segertecken i skyn av en kvinna. Bilden ger förvisso starka associationer både till politiskt våld och kön. Men då innehållet i boken är en redovisning av svenska kvinnor och mäns attityder efter andra världskriget till våldsanvändning undersökta genom frågor om vapenexport, ofallskrig mot Sverige, bistånd, flyktingar, videovåld, proffsboxning osv skulle det kanske passa bättre med en bild av nutida terrorism eller kriget på Balkan. Bjereld menar att forskningen hittills inte har studerat vilken betydelse könet har för de uppfattningar som ligger bakom olika politiska ställningstaganden vad gäller politiskt våld och användandet av våld. Hans ambition är att bidra både empiriskt och teoretiskt till området. Vad menar

han då med politiskt våld? Vi har de senaste decennierna kunnat läsa en del om våld mot kvinnor, privat men även på offentliga platser, som även har problematiserat relationerna mellan könen. Inte minst har våldsamheter diskuterats i samband med krigsscener. Vilket våld kan ses som politiskt? Det som utförs i ett politiskt konfliktsammanhang eller det som får politiska konsekvenser i form av lagstiftning och medel till kvinnojourer? Historikern Kjell Östberg diskuterade i *Efter rösträtten. Kvinnors utrymme efter det demokratiska genombrottet* (1997) hungerkravallerna 1917 runt om i landet då kvinnor också deltog i våldsamheterna. I sin förklaring till kvinnornas medverkan menade han att det var när kvinnor upplevde att deras livsområden hotades, t ex familjens överlevnad, förhållanden i hemmet och på kvinnliga arbetsplatser, som de kunde delta i uppror och våldsamheter. Är detta socialt eller politiskt våld? Östberg är inte ute efter att definiera våldet. Han vill visa på ett könsspecifikt mönster, i mina ögon mer ett könssituationellt mönster.

Med denna inledning vill jag säga att jag saknar en diskussion och ett försök att definiera politiskt våld i förhållande till kön i Bjerelds bok, vilket kunde varit en del av det teoretiska bidrag som annars är en intressant genomgång av civilisationsteorier och köns-maktordningar. När författaren gått igenom biologiska och genetiska förklaringar, socialisationsfaktorer, resurs- och intresseteorier, erfarenhetsbaserade uppfattningar om verkligheter fastnar han för Yvonne Hirdmans genus-systemteori. Den sistnämnda menar han dock beskriver mer än den förklarar. Bjereld vill därför lägga till en hypotes i syfte att bidra med en förklaring. Hypotesen går ut på att skillnader i fysisk styrka mellan kvinnor och män leder till skilda könsbaserade intressen kring våldets legitimitet.

Läsaren får följa med på en tur bland manliga och kvinnliga väljare i Sverige via redan gjorda attitydundersökningar, men får för jämförelses skull även en inblick i undersökningar om människors åsikter i andra länder.

RECENSIONER

Det genomgående resultatet är att kvinnor över tid är mer oroliga än män för våld och krig, och mer benägna att ge bistånd, förbjudna vapenexport och proffsboxning. Bjereld vill också veta om det går att se en skillnad även hos små pojkar och flickor i deras attityder till omformulerade men nästan i sak samma frågor. Den sistnämnda undersökningen av sex- och nioåringar har författaren utfört själv och han diskuterar öppet de problem detta innebar. Resultatet här visade små åsiktsskillnader mellan könen. Däremot syntes större skiljaktigheter mellan pojkar och flickor i tonåren, en studie gjord till ett uppsatsarbete. Eftersom det kvinnliga könet visar oro för krig och militärt våld från tidiga år och det manliga könet i och med puberteten har andra åsikter, menar Bjereld att det är medvetenheten om den större fysiska styrkan hos män som är en trolig förklaring till kvinnors behov att hålla den i schack, vilket han ser i en studie av riksdagspolitiker där kvinnorna oftare stödjer förslag i syfte att minska våldsanvändning.

Bjereld bidrar på ett intressant sätt till ny empirisk kunskap om attityder till våld och krig genom sina urvalsgrupper, frågeställningar, tabellredovisningar och balansmått. Ämnet är spännande och fler studier kring kön och våld är befogade, men jag är tveksam till att följa hans teoretiska ram och hypotes ända till slutet. Det är skillnaderna mellan könen

som ska förklaras, ändå är det kvinnorna som problematiseras mest. Boken inleds med två modersbilder, en patriot i en nationell kontext och en pacifist i en kvinnogemenskap över gränserna. Läsaren får inga liknande bilder av män och våld eller av män och icke-våld, t ex en omsorgsfull fadersfigur som hellre förhandlar än dör i krig. Är det en diskursbild av fysiskt starka män eller den styrka politiska makthavare besitter med en i stort sett manlig militärvärld bakom sig som kvinnor skapar sina attityder, utifrån och hur passar fysiskt svaga män in i ramen? I slutkapitlet använder författaren sin till synes stärkta hypotes om skillnaden i den fysiska styrkan till att diskutera könmaktförhållanden i samhället och vilken typ av åtgärder som behövs för att minska våldet mellan könen. På vilket sätt är den utrikespolitiska nivån jämförbar med individrelationer mellan människor? Frågan glider dessutom över till att handla om mäns våld mot kvinnor när militärt våld i hög grad riktar sig mot andra män. Hormoner och fysisk styrka tenderar också att dra åt en stabil biologisk förklaring som blir svår att använda på alla plan. Här skulle den tidigare efterlysta definitionen av politiskt våld och ett klargörande av vilka nivåer undersökningen befinner sig på kunna ge en ökad tydlighet åt det i och för sig intressanta och tankeväckande slutresonemanget.

Irene Andersson